

de mens^{uvv}.nu magazine

Januari - februari - maart 2022 | 11de jaargang nr. 1 | Verschijnt driemaandelijks
V.u.: Freddy Mortier - Bijkomend afgiftekantoor MassPost Aalst - P900224

Dossier
Van dieren en mensen

Vrijwilligers van bij ons
Hujo

**“Een open samenleving,
waarin humanisme de essentie is”**

Floris van den Berg over ecohumanisme en wokisme

vrijzinnig humanistisch tijdschrift
voor iedereen

de mens^{uvv}.nu
is vrijzinnig humanistisch

deMens.nu Magazine is een gratis vrijzinnig humanistisch tijdschrift dat vier keer per jaar verschijnt.

De redactie van deMens.nu Magazine is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de door derden geleverde artikels.

Dit magazine is auteursrechtelijk beschermd.

Onder auspiciën van de Unie Vrijzinnige Verenigingen vzw.

Conform de wet tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer ten opzichte van de verwerking van persoonsgegevens (8 december 1992) en de algemene verordening gegevensbescherming (AVG - (EU) 2016/679) herinneren we je eraan dat een aantal van je persoonsgegevens werden opgenomen in ons adressenbestand. Dit magazine wordt enkel opgestuurd op uitdrukkelijke aanvraag en/of met uitdrukkelijke toestemming.

Via schriftelijk verzoek, gericht aan Anne-France Ketelaer, algemeen directeur deMens.nu, Brand Whitlocklaan 87, bus 9 te 1200 Sint-Lambrechts-Woluwe, of via privacy@deMens.nu kan je de inzage, correctie of verwijdering van je opgeslagen persoonsgegevens verkrijgen.

Reacties op dit nummer kan je steeds mailen naar info@deMens.nu

Gedrukt op papier
afkomstig van
duurzaam bosbeheer

Lid van WE MEDIA

Van dieren en mensen

M

ensen hebben een complexe en ambigue relatie met dieren. Sommige dieren vertroetelen we als huisdier, andere gebruiken we als werkdier. Nog andere kweken en doden we om op te eten. Of zijn in hun voortbestaan bedreigd, omdat we hun habitat verstoren en inpalmen.

Hoe we dieren behandelen, is met andere woorden verre van eenduidig. Door de eeuwen heen hebben denkers en filosofen zich gebogen over de manier waarop we met dieren omgaan, en zich uitgesproken over dierenwelzijn en -rechten. De visie van de mens op dieren en hoe ermee om te gaan, verandert met het mensbeeld dat op bepaald moment heerst, en evolueert binnen het maatschappelijk kader. Ethische, culturele en/of religieuze motieven hebben een invloed op de verhouding tussen mens en dier.

Voor milieufilosoof en ecohumanist Floris van den Berg staat het vast dat we de morele cirkel van alleen mensen tot alle voelende wezens dienen uit te breiden. Hij spreekt in dat verband over menselijke dieren en niet-menselijke dieren. En met die uitbreiding komt ook de evolutie van humanisme naar ecohumanisme.

In het dossier van dit magazine staan dieren, niet-menselijke en menselijke, centraal. We ontdekken wat dieren voor ons betekenen en wat wij voor hen kunnen betekenen. Zo heeft dierentherapie een weldoende invloed op de mens, maar even essentieel daarbij is het welzijn van het dier zelf. Het verlies van een dier kan veel aspecten van een mensenleven overhoop gooien. Dieren in de beeldende kunsten zeggen vaak iets over de positie van die dieren in de samenleving, en kunnen de mens een spiegel voorhouden. Vegetariërs en veganisten blikken vooruit op een plantaardige toekomst. Wat te denken van dierproeven, zijn die ethisch verantwoord? En wat betekent de adoptie van een asiëldier, voor jezelf en meer nog voor het dier? Veel leesplezier.

Hilde Vandervelde

Inhoud

**Een vrijzinnig
humanistisch
magazine voor
iedereen**

Dit magazine bevat een toegankelijke mix van luchtige en diepgravende artikels over eigentijdse onderwerpen die verband houden met vrijzinnig humanisme.

Vrijzinnig humanisten geloven in de mens en plaatsen die centraal

De verantwoordelijkheid voor zin en moraal ligt voor vrijzinnig humanisten bij de mens. We bepalen zelf hoe we ons leven zin geven in het hier en nu, en dat doen we met respect voor de keuze van anderen en voor de natuur. We streven daarom ook naar een warme en solidaire democratische samenleving waar elk individu zich ten volle kan ontplooiën. Hoewel iedereen anders is, zijn we gelijkwaardig en moeten we onszelf kunnen zijn.

Vrijzinnig humanisten kijken kritisch naar de wereld en naar zichzelf

We aanvaarden niet zomaar wat anderen zeggen, maar oordelen zelf wat goed is en wat slecht. Dé waarheid bestaat immers niet en dus kan niemand die opleggen. Daarom stellen we alles in vraag tot we nieuwe inzichten hebben. Het is onze ultieme vrijheid: het mogen veranderen van mening.

Vrijzinnig humanisten zijn een bont allegaartje

Jong en oud, rijk en arm, uit alle hoeken van de wereld ... We geven allen zelf zin aan ons leven en maken er samen het beste van. Hier en nu en met vertrouwen in de toekomst.

deMens.nu Magazine is er voor vrijzinnig humanisten, maar ook voor iedereen die zich betrokken voelt bij onze samenleving en zeker ook voor nieuwsgierigen.

46

47

© Ellen Vandevijvere

© Isabelle Pateer

48

57

© Shutterstock.com

- 6 Onderhuids**
“Een wereld met minder leed en meer geluk”
Interview met filosoof en humanist Floris van den Berg over ecohumanisme, wokisme en cancelcultuur
- 11 Vrijzinnige barometer**
Freedom of Thought Report
- 12 Wetenschappelijk onderzocht**
Medische abortus in de 19de eeuw
- 14 Jong.nu**
“Het als waardevoller en oprechter ervaren”
Interview met Annalise Delbouille, vrijwilliger bij De Achthoek van Work in Progress
- 17 Dossier**
Van dieren en mensen
- 45 Column Kurt Van Eeghem**
Voor een hoger doel
- 46 Achter de schermen**
Brussels Law School Consultancy
- 47 Ingezoomd**
Klimaatmars
- 48 Vrijwilligers van bij ons**
Charlotte Spaas en Brian Van der Elst, vrijwilligers bij jeugdvereniging Hujo
- 50 Een bank vooruit**
Tash De Rycke, leerkracht niet-confessionele zedenleer, over vegetarisme, dierenrechten en duurzaamheid
- 51 Breinpijn**
Puzzel mee en maak kans om een boek te winnen
- 52 Van de bovenste plank**
Recensies van *Kraanvogel*, *vlieg*, *Wanneer zien we u terug?*, *Seks in de gevangenis* en *Geschiedenis voor herbeginners*
- 54 Actua**
Nieuwsberichten en activiteiten
- 57 Achter tralies**
Met gemengde gevoelens
- 58 Column Tinneke Beeckman**
Die stille ethiek
- 59 Levenskunst**
- 60 Het huisvandeMens in je buurt**

Vrijzinnig humanisme Jongeren eerst! Gedachten zijn vrij Wetenschap Hersenvoer

“Een wereld
met minder leed
en meer geluk”

Interview met
Floris van den Berg

Floris van den Berg, universitair docent filosofie aan de Universiteit Utrecht, is een Nederlandse filosoof. Je kent hem als een fervente verdediger van het ecohumanisme. In 2016 ontving hij de Boekenprijs deMens.nu voor zijn boek *Beter weten. Filosofie van het ecohumanisme*. Tegenwoordig laat hij zijn stem horen in de debatten rond woke en de daaruit voortvloeiende cancelcultuur. Gesprek met een humanist en olijke atheïst.

Niels De Nutte - foto's © Jeroen Vanneste

Aanleiding voor dit interview met Floris van den Berg is de publicatie van zijn essay *Over het gevaar van de woke-inquisitie en de cancelcultuur* op de website van denktank Liberales, waarin hij uitvoerig op het fenomeen ingaat. Dat de druk op de academische vrijheid, en bij uitbreiding op de vrijheid van meningsuiting, toeneemt, is een gegeven dat niemand onberoerd laat.

Wie is Floris van den Berg? Wat interesseert jou?

Ik zie mezelf als iemand die aan het project van de Verlichting probeert verder te werken, aan een wereld met minder leed en meer geluk. Dat is mijn slogan zeg maar, mijn project dat aansluit bij dat van de Verlichting. Ik heb me ontwikkeld als filosoof, en meer praktisch in de milieufilosofie, omdat ik ervan overtuigd ben dat dat het grootste probleem van onze tijd is. Als het ecologische vraagstuk niet wordt opgelost, dan vallen de andere problemen in het niet. Er zit een prioriteit in filosofische kwesties. Verder ben ik geïnteresseerd in het ideaal van *Bildung*, van de breedst mogelijke zelfontplooiing, het genieten van kunst en kennis in de ruime zin, maar ook van sport zoals yoga. Dat geldt voor mezelf, maar tegelijk is het iets wat ik bij anderen probeer te stimuleren en bij mijn studenten centraal stel.

Je beschouwt jezelf als een humanist. Wat betekent dat voor jou, een goede humanist zijn? En zou je aan het humanisme vandaag iets willen veranderen?

Het humanisme is een door mensen gemaakte ideologie, in die zin is dat hetzelfde als een religie. Het verschil zit hem erin dat

humanisme zich daarvan bewust is en zich met de best mogelijke argumenten probeert te corrigeren. Het is een open ideologie waarbij de mens centraal staat, vertrekkend vanuit het individu en met de noodzaak van het collectief. Humanisme kan zichzelf dus herdefiniëren. Zo zijn we inmiddels al een hele tijd bezig om van humanisme naar ecohumanisme te gaan, om de morele cirkel van alleen mensen (antropocentrisme) tot alle voelende wezens (sentiëntisme) uit te breiden, wat ik in mijn boek *Beter weten* betoog. En toch zie ik dat vooralsnog niet gebeuren, het blijft wat bij het oude plaatje.

Mijn enthousiasme voor georganiseerd humanisme is een beetje afgezwakt omdat het lijkt alsof het er niets mee doet. Veganisme blijkt helaas nog geen wezenlijk bestanddeel van hedendaags humanisme. Niet dat ik tegen dat oude plaatje ben, alleen denk ik dat de cirkel groter is geworden. Het antropocentrisme moet worden uitgebreid met bijvoorbeeld niet-menselijke dieren. De mens als enige waarde centraal blijven stellen, draagt een zeker conservatisme in zich. Als we niets doen, gaan we onze ondergang tegemoet. Humanisten zouden aan de oplossing moeten bijdragen en geen deel van het probleem mogen zijn.

Wat heeft je doen besluiten om aan de debatten rond wokisme en cancelcultuur deel te nemen? Het gaat hier om een heel gevoelig en actueel thema.

Kort gezegd: intellectuele zelfverdediging. Voor mezelf en anderen. Ik heb er last van en loop, naar mijn gevoel, ondertussen ook gevaar.

Dat geldt zowel voor mijn positie als die van collega's aan de universiteit, waar ik de afgelopen twee jaar de indruk krijg dat wokies macht over mij hebben. Door wat ze over hun professoren zeggen, of wanneer ze een klacht indienen. Aan de basis van mijn reactie ligt de onzekerheid of het management van de universiteit wel voor het onderwijzend personeel kiest. Op die manier beschouw ik dat als zelfverdediging.

Gaat het er werkelijk zo aan toe? Is woke zo sterk overgevaaid vanuit de Verenigde Staten?

Hier is het nog een briesje en geen orkaan, maar als je de situatie in de VS kent, dan weet je waartoe het kan leiden. Het management weet niet goed wat te doen, en dat begrijp ik wel. Het is een ingewikkelde kwestie. Men wil de studenten aan het woord laten, maar het lijkt er soms op dat dat ondertussen ten koste van de docenten gebeurt. Naast de angst die bij mij aan de basis ligt, heb ik tevens het gevoel dat die discussie ons van de echte discussie afleidt. Het is cruciaal dat we de ecologische crisis oplossen. Woke is wat mij betreft een ruis die het echte debat in de weg zit. Het is een *waste of time*. Dat is trouwens de eerste zin van mijn nieuwe boek, *Het spook van woke*. Je moet het intellectueel uitzoeken, want je komt er met je intuïties niet bij. Dat is wat je als filosoof aan dat debat kan bijdragen.

Vaak is het taalgebruik van groot belang. Is er sprake van een zekere overgevoeligheid wat dat betreft?

Het woord overgevoeligheid of hypersensitiviteit is in zekere zin de essentie. Het reflecteren over verborgen normatieve hiërarchieën in taal hoort bij filosofie, daar ben ik voor. En dat op basis daarvan wijzigingen worden doorgevoerd, lijkt me zeker wenselijk. Neem bijvoorbeeld het woord 'meijuffrouw'. Die aanspreking van een ongetrouwde vrouw wordt niet meer gebruikt en dat is terecht, want ze was onhumanistisch. Er was immers geen term om een ongetrouwde man aan te duiden. Het gaat er vooral om hoe zo'n situatie wordt bevraagd en hoe de actie daarrond plaatsvindt. Nu wordt er geëist. De manier waarop het gebeurt, daar stoor ik me voornamelijk aan. Niet dat ik het woke-debat van tafel veeg, zoals je aan de rechterzijde wel ziet gebeuren. Taal kan een morele structuur laten zien die niet rechtvaardig is. Daarin ligt ook het mooie. Zo maak ik zelf consequent een onderscheid tussen menselijke dieren en niet-menselijke dieren.

Je maakt ook een onderscheid tussen *Social Justice Warriors* en *social justice warriors*. Kan je dat even toelichten?

Met kleine letters geschreven, is wat je denkt dat het betekent, namelijk strijden voor sociale rechtvaardigheid, en dat past exact binnen het humanistische jargon. Ik zie mezelf ook op die manier.

“Vrijheid van expressie, de kern van wat humanisme is”

Met hoofdletters daarentegen, en dat is in het hele woke-debat het geval, verwordt de strijd tot een gevecht rond terminologie. Heel wat concepten betekenen dus niet wat je denkt dat ze betekenen, zoals inclusiviteit, diversiteit of sociale rechtvaardigheid. Woke geeft daar naar mijn gevoel vaak een omgekeerde betekenis aan.

SJW geeft een postmoderne interpretatie waarbij je alles door een, al dan niet door hem zo bedoelde, foucaultiaanse bril ziet. Dat wil zeggen dat je alles alleen nog bekijkt vanuit de mogelijke machtsverhoudingen die er kunnen bestaan. Er is bijgevolg niet zoiets als objectieve betekenis of rationaliteit. Er is alleen maar machtsrelatie. Zoals wij nu praten, dat zou als gelijk kunnen worden beschouwd. Wij zijn immers allebei man, wit, hoogopgeleid. Jij bent getrouwd, dus ik neem aan dat je cisgender en heteroseksueel bent. Ik ook. Die ‘gelijke verhouding’ zou volgens de logica van die redenering de enige manier zijn om zonder machtsverhoudingen met elkaar te praten.

Omdat we exact dezelfde perspectieven zouden ontwikkelen? Inderdaad. Indien jij bijvoorbeeld een vrouw zou zijn, dan zou mijn input niet op mijn argumentatie geëvalueerd worden, maar alleen op de ongelijke machtsrelatie die er tussen ons zou bestaan.

Dan komen we bij je inhoudelijke commentaren op woke. Je ziet wokisme als een uitwas van het postmoderne denken.

Absoluut, en dat is wat Helen Pluckrose en James Lindsay in hun boek *Cynical Theories*, dat ik iedereen kan aanraden, heel duidelijk analyseren. Want vroeger, ook toen ik studeerde, was postmodernisme alleen maar een intellectuele stroming die onder sommige academici populair was, maar die geen praktische uitwerking had. Nu is er een soort van toegepast postmodernisme. Je kan daar tussen een relatie zoeken, maar het postmodernisme 2 is heel vervelend. Het is, onder het mom van vredelievendheid, een agressieve cancelcultuur waarin andere mensen in hun uitingen, woorden en zelfs opvattingen op een agressieve manier worden bejegend. Je kan immers kritiek hebben, en dat moet absoluut kunnen en gebeuren, maar een trollenleger dat zegt dat jij iets verkeerd hebt gedaan, is niet nodig. Een voorbeeld daarvan is een Amerikaanse hoogleraar die doceert in een hawaïshirt met afbeeldingen van vrouwen op en ontslagen is na een beschuldiging van seksisme, op basis van zijn vestimentaire keuze die een uiting van seksisme zou zijn.

Zo komen we bij een ander issue, dat van *cultural appropriation* of culturele toe-eigening. En persoonlijke ervaring vanuit een etnische identiteit als een belangrijke factor.

Niet etniciteit, maar wel *lived experience* van mensen die niet aan

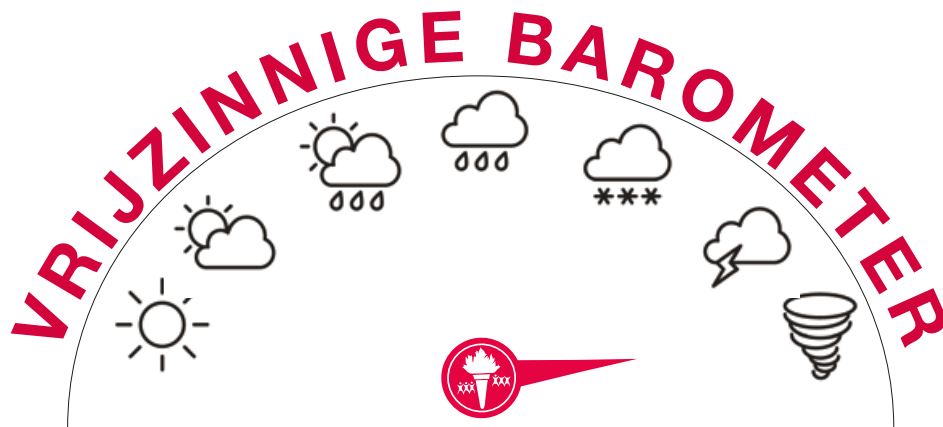
de top van de sociale hiërarchie staan. Het probleem is dat je persoonlijke ervaring zwaarder doorweegt in het debat dan objectiviteit. Dat laatste wordt gezien als een product van zij die de macht hebben, terwijl wordt geargumenteed dat persoonlijke ervaring nooit in twijfel kan worden getrokken. Zo gaf ik aan de universiteit een lezing voor postgraduaatstudenten. Ik citeerde Amerikaanse conservatieve christenen die een standpunt tegen holebi's innemen met borden waarop *Kill the Fags* staat. Toen werd er een klacht bij de decaan ingediend, omdat ik het woord 'fag' tijdens het college had gebruikt en de persoon in kwestie zich daardoor onveilig voelde. Dat voorbeeld toont aan dat de context waarin je iets aanhaalt er precies niet meer toe doet. Dat druist in tegen mijn humanistische waarden van vrijheid van meningsuiting. Je zou alles moeten kunnen benoemen, al was het maar om te kunnen aanhalen waar de fout ligt.

Uiteindelijk wordt het heel moeilijk om concepten of problematieken nog op een accurate manier historisch te situeren.

Termen veranderen door de jaren heen, en dat is prima. Maar dat wil niet zeggen dat je niet meer op een metaniveau over de dingen kan praten. In het onderwijs, en zeker in het hoger onderwijs, moet een omgeving bestaan waarin alles gezegd kan worden. Dat betekent dat studenten zich best ongemakkelijk kunnen voelen door wat de docent zegt, door de meningen in gesprekken en door de

literatuur die wordt verwerkt. Het gaat niet om het beschermen van de individuele gevoelens van de toehoorders, in dit geval de studenten, maar het gaat er net om hen tot reflectie aan te zetten. Dat wil niet zeggen dat ze het ermee eens moeten zijn, ze mogen vinden dat iets niet goed of onwaar is. Maar kritiek kan dan alleen binnen de marge. En bijvoorbeeld niet een fragment uit een college knippen en online zetten. Daar ben ik daadwerkelijk bang voor. Een illustratie daarvan die ik iedereen kan aanbevelen, speelt zich af in de Netflixserie *The Chair*.

Het hele idee van woke is dat je de individuele gevoelens van mensen moet beschermen. Dus ook tegen kunstuitingen, opiniemakers, cartoons ... noem maar op. Dat druist in tegen de kern van wat humanisme is, namelijk de vrijheid van expressie. Die vrijheid behelst nu eenmaal dat je het gevaar loopt dat je gevoelens gekwetst en je opvattingen getest worden. *So be it*. In een open samenleving, waarin humanisme de essentie is, moet je leren omgaan met dingen die je kunnen kwetsen of waarmee je het oneens bent. De grens ligt bij geweld en dreigen met geweld; dat mag pertinent niet. Als filosoof is dat het basisidee. Wanneer ik overleg met iemand met wie ik het fundamenteel oneens ben, is er dan toch iets dat ik kan leren en meenemen? Zo heb ik in Roger Scruton, een conservatieve denker, mijn favoriete 'contrafilosoof' gevonden. Dat maakt het juist spannend en voorkomt dat je in een echoput terecht komt.

Deze barometer peilt naar de stand van de vrijzinnigheid vandaag. Pakken donkere regenwolken zich samen boven vrijdenkersland? Of geniet de kritische, vrije geest van een staalblauwe lucht en een stralende zon?

Freedom of Thought Report

Op 16 november 2021 is de tiende editie van het *Freedom of Thought Report* via een online event gepresenteerd. Humanists International, de internationale koepelorganisatie van humanistische verenigingen, publiceert sinds 2012 jaarlijks een dergelijk rapport. Het bestudeert de situatie op het gebied van wetgeving en mensenrechten voor humanisten, atheïsten en niet-religieuzen over de hele wereld.

Uit het rapport van 2021, online te raadplegen, blijkt dat humanisten wereldwijd in 144 landen worden gediscrimineerd door een combinatie van volgende factoren:

- In 39 landen is er een staatsgodsdienst;
- In 35 landen is de staatswetgeving, geheel of gedeeltelijk, afgeleid van de religieuze wetgeving;
- In 12 landen worden niet-religieuzen door regeringsfunctionarissen of overheidsinstanties openlijk gemarginaliseerd of lastiggevallen, of wordt er tegenover hen tot haat of geweld aangezet;
- Blasfemie of godslastering is nog steeds een strafbaar feit in minstens 83 landen, en in 6 van die landen kan dat tot de doodstraf leiden;
- Apostasie of afvalligheid is een strafbaar feit in 17 landen, en wordt in 12 van die landen met de doodstraf bestraft;
- In 79 landen is de financiering van godsdienst discriminerend;
- In 19 landen zijn er religieuze rechtbanken voor familie- of zedenzaken;
- In 26 landen worden niet-religieuze kandidaten voor minstens een aantal openbare ambten uitgesloten;
- In 33 landen is er verplicht godsdienstonderwijs in door de staat gefinancierde scholen, zonder een seculier of humanistisch alternatief;
- In 16 landen is het bestaan van openlijk humanistische organisaties moeilijk of illegaal.

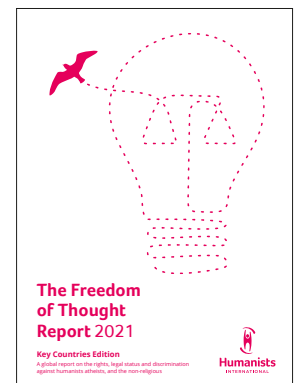
Bij de presentatie van het rapport verklaarde Andrew Copson, voorzitter van Humanists International: "Het *Freedom of Thought Report* van 2021 biedt opnieuw grimmige lectuur. Het geeft een gedetailleerd overzicht van de discriminatie waarmee humanisten en andere niet-religieuzen nog steeds te maken hebben omdat zij hun overtuigingen durven te uiten en naar eer en geweten proberen te leven. (...) Vorig jaar hebben we ons gefocust op de

wereldwijde gevolgen van de coronapandemie voor elke kwetsbare minderheid. Dit jaar, vooral met COP26 (de klimaatconferentie in Glasgow begin november, red.), is onze aandacht op de klimaatcrisis gevestigd. Die moet zeker vooropstaan in onze gedachten, en we houden rekening met de vooruitzichten op lange termijn voor diegenen wier marginalisering en vervolging in het rapport worden belicht."

Ahmed Shaheed, speciale rapporteur van de Verenigde Naties voor vrijheid van godsdienst en overtuiging, voegde eraan toe: "Een fundamenteel punt om altijd in gedachten te houden, is dat vrijheid van godsdienst of overtuiging, als mensenrecht, mensen beschermt en niet godsdiensten of overtuigingen als zodanig. (...) Het treffen van personen met haat, geweld en discriminatie op grond van hun godsdienst of overtuiging is in strijd met de internationale wetgeving inzake mensenrechten en hoort in geen enkele samenleving thuis."

Meer op:

[fot.humanists.international](https://www.fot.humanists.international) en [humanists.international](https://www.humanists.international)

Medische abortus in de 19de eeuw

Abortus om medische redenen was niet wettelijk geregeld in de negentiende eeuw. Toch gebeurde het dat artsen een medische abortus uitvoerden, wanneer er gevaar dreigde voor het leven van de vrouw. Hoe gingen artsen daarmee om? En in welke mate speelde religieuze moraal een rol bij medische abortus?

Wouter Goemaere

Jolien Gijbels is als doctoraatsstudent verbonden aan de onderzoeksgroep Cultuurgeschiedenis vanaf 1750 van de Katholieke Universiteit Leuven. Voor haar proefschrift verrichtte ze onderzoek naar de rol van religie bij moeilijke geboortes in het negentiende-eeuwse België. Wij spraken met haar over de levensbeschouwelijke breuklijnen van weleer.

Abortus om psychosociale redenen was in de negentiende eeuw bij wet verboden. Er bestond geen wettelijk kader voor abortus om medische redenen, hoewel dat soms nodig was als de bevalling het leven van de vrouw in gevaar dreigde te brengen. Hoe gingen artsen daarmee om?

De twee voornaamste redenen waarom het leven van de vrouw bij de bevalling in gevaar kon komen, waren enerzijds het voorkomen van het medische probleem van smalle of misvormde bekkens, en anderzijds het optreden van ziekteverschijnselen gelinkt aan de zwangerschap zelf, zoals onbedaarlijk braken, extreme bloedingen, enzovoort. Bij ziekteverschijnselen die het leven van een vrouw tijdens de zwangerschap bedreigden, was er een grote consensus onder artsen dat medische abortus toelaatbaar was. Men stelde dat in zo'n situatie het leven van de vrouw moest worden gered, met als jammer maar aanvaardbaar neveneffect de dood van het kind. Er ontstond pas discussie wanneer een te smal of misvormd bekken de oorzaak van het gevaar voor de vrouw was. Dat kon immers tot een moeilijke of zelfs onmogelijke natuurlijke bevalling leiden, waardoor vrouwen in het kraambed riskeerden te sterven. Hier kan je grofweg twee posities onderscheiden. Je had enerzijds 'liberale artsen' die ook in dat geval tot abortus overgingen en anderzijds 'katholieke artsen' die dat als een ongerechtvaardigde preventieve abortus beschouwden, louter bedoeld om de vrouw een moeilijke bevalling te besparen. We spreken daarbij bewust over liberale artsen en geen vrijzinnige of atheïstische. Rond 1850 waren er immers geen artsen die een

© Shutterstock.com

Waar de toelaatbaarheid van abortus in de negentiende eeuw een vraagstuk onder artsen was, speelt het debat zich nu vooral op het maatschappelijke en politieke niveau af

positie tegen het geloof innamen. Dat zou pas veranderen rond het einde van de negentiende eeuw, toen sommige liberale artsen zich uitdrukkelijk begonnen te distantiëren van het katholieke geloof. Beide groepen waren dus gelovig, alleen hielden liberale artsen er andere levensbeschouwelijke opvattingen op na dan hun katholieke collega's die meer aan de Bijbel en de christelijke moraal refereerden.

Hadden gelovige artsen dan bijzondere manieren om het uitvoeren van medische abortussen met hun geloof te verzoenen?

Echt katholieke artsen waren sowieso tegen abortus, maar gelovige artsen die wel medische abortussen uitvoerden, probeerden dat te doen door de doop toe te dienen als dat nog mogelijk was. Daarvoor waren er grosso modo twee opties. Na een abortus kon men het niet-levensvatbare kind dopen door het onder te dompelen of met doopwater te besprenkelen. De tweede optie was het gebruik van de doopsput, een instrument om de foetus nog in de baarmoeder te dopen. Dat laatste kon men echter alleen gebruiken als de baarmoeder voldoende was uitgezet, wat enkel het geval is op het moment van de geboorte. Het ging toch om een vrij aanzienlijke spuit die je met een soort van buisie tot in de baarmoederhals moest inbrengen. Omdat

het moeilijk was om de doopsput in de eerste zes à zeven maanden van de zwangerschap te gebruiken, zien we de doop in de baarmoeder niet voorkomen in praktijkverslagen, maar wel in debatten tussen artsen om medische abortus te verantwoorden.

Doopsput

Was er druk vanuit politieke hoek om die praktijk te reguleren?

In de negentiende eeuw was er redelijk weinig politieke bemoeienis met wat artsen konden doen. Je had wel een wet over de illegale uitoefening van de geneeskunde, dus je moest arts zijn om patiënten te behandelen, en je had ook de wet die abortus om psychosociale

redenen verbood, maar medische abortus wordt daarin niet vermeld. Er zijn ook geen rechtszaken bekend van artsen die werden veroordeeld omdat ze een zwangerschap om medische redenen hadden afgebroken. De artsen toetsten hun praktijken wel aan de besluiten van wetenschappelijke organen zoals de Koninklijke Academie voor Geneeskunde, en in medische tijdschriften werd er ook druk gediscussieerd over ethische kwesties. Maar uiteindelijk bleef het bij artsen die onder elkaar uitmaakten wat wel en wat geen aanvaardbare praktijken waren.

In hoeverre werken die levensbeschouwelijke breuklijnen en ideeën van toen door in het huidige abortusdebat?

De focus is natuurlijk helemaal veranderd. Vandaag is er geen discussie meer over de toelaatbaarheid van medische abortus. Het knelpunt ligt veeleer bij de vraag of we de termijn voor abortus om psychosociale redenen moeten verlengen. Een ander belangrijk verschil is door wie het debat wordt gevoerd. Waar de toelaatbaarheid van abortus vroeger een vraagstuk onder artsen was, speelt het debat zich nu vooral op het maatschappelijke en politieke niveau af. Niettemin zien we dat die breuklijnen nog steeds overeind zijn gebleven, in het bijzonder bij de politieke partijen. Zo zijn het vooral de katholieke en de conservatieve partijen die de boot afhouden, terwijl de liberale partij, de socialistische partij en zo verder wel voor een verlenging van de termijn zijn.

Jolien Gijbels

© Doreen Coeckelbergh

“Het als waardevoller en oprechter ervaren”

W

ork in Progress vzw helpt personen met een psychische kwetsbaarheid die de psychiatrie verlaten om hun weg in de maatschappij terug te vinden. We spraken met Annalise Delbouille, afgestudeerd als klinisch psycholoog.

Zij vindt het naast haar bijna fulltime job als leefgroepbegeleider en haar verdere opleiding Gender en Diversiteit belangrijk om vrijwilligerswerk te doen, onder andere bij Work in Progress.

Wendy Serraris

Annalise Delbouille: “Via mijn vrijwilligerswerk deed ik meteen praktijkervaring op. De droge theorie uit de lessen werd zo een stuk concreter. Je leert ook daadwerkelijk met mensen om te gaan.”

“

Er zijn voor iemand die daar baat bij kan hebben

”

Je bent een bezige bij. Welk vrijwilligerswerk doe je zoal?

Momenteel ben ik aan de slag in De Achthoek van Work in Progress vzw in Harelbeke. Dat is een organisatie die ondersteund wonen aanbiedt aan mensen die net uit de psychiatrie zijn ontslagen. Vroeger heb ik ook nog optredens voor beginnende artiesten georganiseerd. Zo was er een voorstelling met poëten en muzikanten uit het Gentse die in mijn living heeft plaatsgevonden.

Daarnaast doe ik vrijwilligerswerk bij CHanGe, wat staat voor Campaign for sexual Health and Gender Equality. Dat is een studentenproject van UCOS, het Universitair Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking. Jaarlijks worden daarvoor twaalf studenten geselecteerd die in drie verschillende landen onderzoek gaan doen. We nemen er interviews af van activisten en organisaties die zich voor gendergelijkheid en seksuele en reproductieve gezondheid en rechten inzetten. Nadien gebruiken we de verzamelde informatie ter inspiratie voor een campagne die we in België op poten zetten. De focus ligt op zorg voor lgbtqia+jongeren. Vroeger trok CHanGE altijd naar landen buiten Europa, nu in 2021 was het de eerste keer dat er ook binnen Europa een onderzoeksreis werd gemaakt. Zelf ben ik naar Athene gegaan. Vanuit mijn masteropleiding Gender en Diversiteit had ik een oproep voor CHanGE ontvangen, maar ik had er niet op gereageerd omdat ik nog heel wat werk voor de boeg had. Tot een vriendin me het bericht nog eens doorstuurde, met de boodschap: “Dit is echt iets voor jou.” En de rest is geschiedenis. Ik ben blij dat ik aan het project heb deelgenomen, want op die manier heb ik veel leuke mensen leren kennen.

Zo geef je aan waarom je graag vrijwilligerswerk doet, om mensen te ontmoeten. Zijn er nog andere redenen?

Het is belangrijk om er te zijn voor iemand die daar baat bij kan hebben. En als je in contact wil komen met mensen die ondersteuning

kunnen gebruiken, dan zit je goed bij zo’n organisatie als Work in Progress. Door in een organisatie aan de slag te gaan, heb je meteen een kader waarbinnen je kan functioneren. Dat het onbezoldigd werk is, vind ik ook cruciaal, want daardoor ervaar ik het als waardevoller en oprechter. Je hebt een andere hiërarchische relatie met degenen die je helpt, en je inzet betekent soms meer voor hen dan wanneer je ervoor betaald zou worden.

Wat heb je geleerd door je vrijwilligerswerk?

Ik heb klinische psychologie gestudeerd en via mijn vrijwilligerswerk deed ik meteen praktijkervaring op. De droge theorie uit de lessen werd zo een stuk concreter. Je leert ook daadwerkelijk met mensen om te gaan. En een boel andere dingen: Hoe organiseer ik een evenement? Hoe gedraag ik me in een werkcontext? Dat is echt heel uiteenlopend: van praktische zaken over juwelen maken tot samen koken.

Ben jij een uitzondering, of zijn er veel van je leeftijdsgenoten die zich als vrijwilliger engageren?

In mijn omgeving zijn de meeste studenten op hun studies gefocust en doen ze weinig aan vrijwilligerswerk. Als ze buiten hun opleiding actief zijn, nemen vooral hun hobby's veel tijd in beslag, zoals toneel, muziek of sport. Wie toch als vrijwilliger aan het werk is, zet zich vaak gepassioneerd in bij één bepaalde organisatie en verzet daar veel werk. Dan zie je een overlapping tussen hun engagement en hun hobby's.

Hoe kan je het tij keren? Waaraan moet vrijwilligerswerk voldoen om interessant te zijn voor jongeren?

Studenten zullen sneller geïnteresseerd zijn als het om een projectmatig vrijwilligerscontract gaat, beperkt in de tijd en met een link naar een van hun bezigheden. Door hen bijvoorbeeld een ruimte aan te

“ Mensen ontmoeten, ervaring opdoen ”

Annalise Delbouille: “Bij Work in Progress willen we een brug zijn tussen het leven in de psychiatrie en dat in de maatschappij.”

bieden waar ze hun hobby kunnen uitoefenen, breng je hen binnen in een organisatie en kan je hen vragen om aan een project mee te werken of het te helpen uitdenken. Zo sta je dicht bij de jongeren zelf en heb je meteen een idee van - of kan je vragen naar - hun mogelijkheden en noden.

Hoe ben jij bij Work in Progress terechtgekomen?

Vanuit mijn opleiding ben ik aangesloten bij de Facebookgroep DIVAN, een infopunt en discussieforum rond psychoanalyse. Daar plaatste een doctoraatsstudent een oproep.

Wat houdt Work in Progress precies in?

We willen een brug zijn tussen het leven in de psychiatrie en dat in de maatschappij. Want voor veel personen met een psychische kwetsbaarheid is het niet makkelijk om hun draai te vinden en alles geregeld te krijgen. Dat gaat vaak over heel concrete dingen: een woning zoeken, naar het OCMW gaan, een maaltijd bereiden, naar de dokter of het vaccinatiecentrum gaan, medicatie wekelijks klaarzetten ... Met Work in Progress bieden we die mensen huisvesting tegen een lage prijs aan, wat in hun situatie meestal van groot belang is. Daarnaast wordt er regelmatig een ondersteunend gesprek gevoerd. Dat kan omdat we op weekdays altijd permanenties verzorgen. We mikken op een gemiddeld verblijf van drie jaar.

Waarom werd het project destijds opgestart?

Psychoanalytica Tine Van Belle lag samen met enkele collega's aan de basis van Work in Progress zo'n veertien jaar geleden. Zij stelde vast dat mensen die uit de psychiatrie worden ontslagen, vaak hervallen omdat ze het dagelijkse leven niet in hun eentje geregeld krijgen, en omdat het hen in die overgangsfase vooral aan een ondersteunend netwerk ontbreekt.

Met De Achthoek beschikt Work in Progress over een huis waar vier personen ondersteund kunnen wonen, maar de nood aan plaatsen is vermoedelijk veel hoger?

Binnen een drietal jaar kunnen we gelukkig uitbreiden en komt er een huis met acht plaatsen bij. Wat daarnaast wel gebruikelijk en ruimer verspreid is, is een buddysysteem. Dan helpt iemand bij de dagelijkse besommeringen, maar er komt geen huisvesting aan te pas.

Jullie vertrekken vanuit de lacaniaanse psychoanalyse. Vanwaar die keuze?

De meeste van onze vrijwilligers hebben een achtergrond als klinisch psycholoog, maar niet allemaal. De oprichters vertrekken wel vanuit die ethiek en bij hen is de affiniteit met de lacaniaanse psychoanalyse het grootst. We werken heel erg op maat van het subject en zullen nooit tot de conclusie komen dat er is uitbehandeld, omdat we niet op basis van vooraf bepaalde en veralgemenende protocollen te werk gaan.

Hoe uit die psychoanalyse zich in de praktijk?

Het is zeker niet zo dat wij standaard therapeutische gesprekken met mensen voeren. Onze begeleiding bestaat vooral uit aanwezig zijn. Maar als je samen kookt, met elkaar in de moestuin werkt, meegaat als er buiten een sigaretje wordt gerookt ... dan is het vaak makkelijker om over de moeilijke dingen in het leven te spreken. Voor langere gesprekken over moeilijke aangelegenheden kunnen de bewoners ook steeds om een gesprek in het kantoor vragen. De psychoanalytische visie komt tevens naar boven wanneer we casusbesprekingen of supervisie hebben. Met het team lezen we ook regelmatig teksten en bespreken we die samen. Uiteraard heeft dat een invloed op hoe we in onze werking staan en, meer zelfs, hoe we in het algemeen in het leven staan.

Van **dieren en mensen**

18 Dieren en hun intrinsieke waarde
Over de omgang van mensen met dieren

22 Mensenfluisteraars in actie
Dierentherapie houdt poot aan de pols

26 De dood en het dier
Mooi afscheid nemen

28 Van symboliek tot reflectie
Dieren in de beeldende kunsten

32 Betekenis en zin van fabeldieren
Waarom eenhoorns (n)ooit zullen bestaan

34 Ook getest op dieren
Vervangen, verminderen, verfijnen

36 De toekomst is plantaardig
De impact van individuen blijkt

40 Het juiste baasje bij het juiste dier
Over de adoptie van asiëldieren

43 Doordacht
*Een verzameling weetjes en tips:
inspiratie voor de lessen zedenleer*

Dieren en hun intrinsieke waarde

Over de omgang van mensen met dieren

© Shutterstock.com

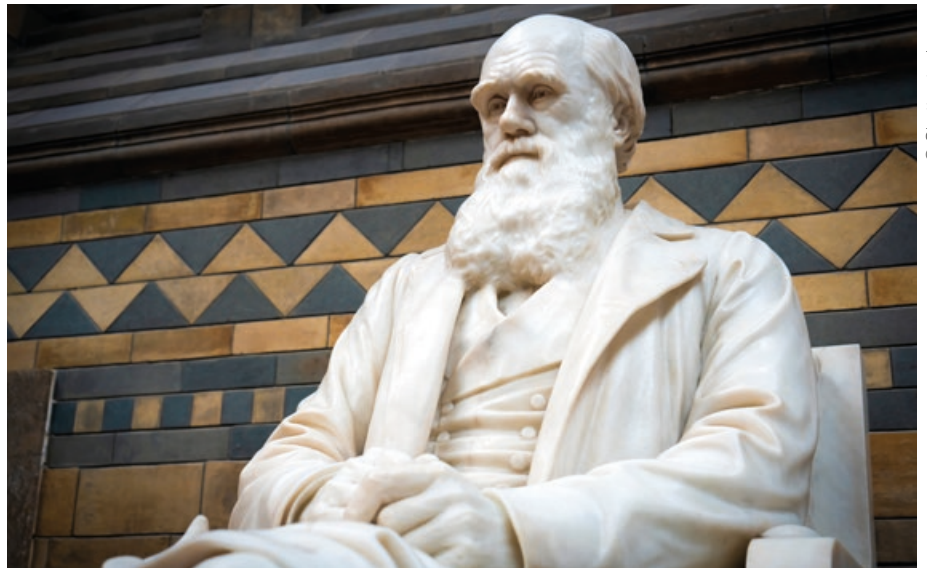
Door de eeuwen heen hebben filosofen en denkers zich uitgesproken over de omgang van mensen met dieren: opvattingen over dieren evolueren in de tijd en zijn onderhevig aan het mensbeeld dat op een bepaald moment heerst

M

ensen hebben ambigue relaties met dieren. Opvattingen over dieren verschillen naargelang de plaats op de wereld en ze evolueren in de tijd binnen het maatschappelijk kader. De visie van de mens op dieren en hoe ermee om te gaan, verandert met het mensbeeld dat op een bepaald moment heerst. Zo zijn er naast ethische motieven ook religieuze of culturele redenen om wel of geen vlees te eten.

Evelien Vandenbussche

In 1838 schreef Charles Darwin, grondlegger van de moderne evolutietheorie: “De mens denkt in zijn arrogantie dat hij het werk is van een God, maar veel bescheidener en ook meer in overeenstemming met de waarheid zou het zijn te zeggen: hij is geschapen uit dieren.”

Filosofen over dieren

Het woord ‘dier’ is afgeleid van het Gotische ‘dhewes’ dat zowel adem als ziel betekent. Ook het Engelse ‘animal’ heeft een dergelijke afkomst. Het komt van het Latijnse ‘animus’ dat ziel, bewustzijn of bezieling betekent.

De oud-Griekse filosofen zagen mens en dier niet als tegengestelden. Pythagoras was al vegetariër en riep zijn volgelingen op om dieren te respecteren. Aristoteles dacht dat dieren uitsluitend voor menselijke doelen bestaan, als werkmateriaal of grondstof. Hij ontkende niet dat de mens een dier is.

Volgens Anaxagoras is de mens het verstandigste wezen omdat hij handen heeft. Maar in de mens huist geen andere geest dan in planten of dieren. Voor zijn volgeling Aristoteles zijn mensen ook dieren, weliswaar rationele dieren. Hij spreekt al van fysieke gelijkenissen met apen. Zijn leerling Theofrastos ziet de gelijkenis tussen mens en dier. Hij keurt zelfs het eten van dieren af, omdat hij wil voorkomen dat hij zijn verwanten opeet.

Ladder van de natuur

In de middeleeuwen gingen denkers uit van een rangorde, de ladder van de natuur. Met bovenaan God, dan engelen, daarna mannen en vrouwen, daaronder dieren, dan planten en uiteindelijk stenen en mineralen. Franciscus van Assisi predikte in de bossen tot de dieren. Zijn heiligendag, 4 oktober, is tot Werelddierendag uitgeroepen.

In het renaissancehumanisme staan de intrinsieke waarde en de waardigheid van het individu centraal: de mens is de maat van alle dingen. Leonardo da Vinci werd vegetariër uit bekommernis om het lot van dieren, en Giordano Bruno stelde dat als de aarde niet langer het middelpunt was, dan wellicht ook haar bewoners niet meer.

René Descartes ziet dieren als machines, maar accepteert dat ze gevoelens hebben of tenminste gevoelswaarneming kennen. Ze hebben geen intellect, maar handelen instinctief. Voltaire ging daar tegenin. Hij vond het afschuwelijk om te zeggen dat dieren machines zonder verstand en gevoel zijn die hun handelingen altijd op dezelfde manier verrichten, die niets opnemen, niet verbeteren ... Benedictus de Spinoza stelde dat dieren wellicht geen intellect hebben, maar wel gevoel.

Immanuel Kant vond dat dierexperimenten konden, maar raadde aan om hogere dieren zoals honden te vervangen door lagere zoals kikkers. Alleen de mens als rationeel wezen bestaat als een doel op zich en niet als een middel tot handelingen van anderen. Dieren hebben geen zelfbewustzijn en zijn slechts middelen tot een bepaald doel. Als mens heb je alleen verplichtingen tegenover andere mensen. Mensen hebben rechten, want een zedelijke autonomie, dieren hebben die niet. Kant vindt niet dat je zomaar alles met dieren mag doen, je mag hen niet onnodig pijn doen.

De neokantiaanse Christine Korsgaard stelt dat dieren van mensen verschillen omdat dieren wel redenen voor hun handelen hebben, maar niet denken over die redenen, het zijn niet meer dan impulsen.

Morele aandacht voor dieren

Sinds Charles Darwin wordt het algemeen aanvaard dat dieren emoties hebben. De mens is het product van miljoenen jaren evolutie en komt voort uit dieren. In 1838 schreef Darwin in zijn dagboek: “De mens denkt in zijn arrogantie dat hij het werk is van een God, maar veel bescheidener en ook meer in overeenstemming met de waarheid zou het zijn te zeggen: hij is geschapen uit dieren.”

Voor Thomas Huxley is de mens in staat tot reflectief en abstract denken, en verschilt hij daarom van dieren. Hij spreekt van “de geweldige gaven van rede en spraak, waardoor de mens aan de top van de evolutie staat, ver boven het niveau van zijn nederige verwanten, de dieren.”

Gottfried Wilhelm Leibniz stelde dat elke stap in de evolutie een volgend punt op dezelfde lijn is. Vanwege die continuïteit tussen mens en dier is het volkomen onredelijk om een hond te behandelen op een manier waarop je zelf niet behandeld wil worden.

Arthur Schopenhauer wilde met zijn filosofie laten zien dat het lijden van een ander in wezen je eigen lijden is en jou dus ook aangaat. Hij biedt ruimte voor de belangen

In de verschillende religies wordt op een andere manier naar dieren gekeken: in het hindoeïsme bijvoorbeeld is elke vorm van leed onaanvaardbaar; hindoes geloven dat je levende wezens niet mag doden om op te eten, zo is voor veel Indiërs de koe nog steeds een heilig dier

van dieren, maar vindt vegetarisme praktisch onmogelijk; het menselijk ras kan niet voortbestaan zonder vlees te eten. Dieren die weinig of niet lijden, doen we relatief weinig kwaad door ze te doden.

Voor Asa Gray is het enigszins laaghartig om ons zo sterk van dieren te willen onderscheiden. Hij meent dat mensen menselijker zijn wanneer ze zich dat realiseren en hij brengt dat in verband met het toekennen van rechten aan dieren. Gray toont een interessante kant van het darwinisme, namelijk dat het ons menselijker kan maken in de erkenning dat we veel met dieren gemeen hebben en dat het ons doet beseffen dat we hen ook een en ander verschuldigd zijn.

Friedrich Nietzsche noemt de mens een niet-vastgesteld dier. Alle andere dieren zitten vast aan hun biologie, alleen de mens heeft de mogelijkheid om het eigen bestaan vorm te geven, vanwege het typisch menselijke intellect in het brede voorhoofd. Nietzsche had geen moeite met de nauwe verwantschap met mensapen.

Jeremy Bentham durfde het aan om het bewustzijn van baby's met dat van paarden en honden te vergelijken. Uitgaand van: "De vraag is niet of ze kunnen redeneren. Noch of ze kunnen praten. Maar kunnen ze lijden?" Aangezien het antwoord ja is, verdienen dieren onze morele aandacht. Als het verschil in intellectuele capaciteiten tussen mensen niet relevant is voor een verschil in rechten, dan is datzelfde verschil ook niet relevant tussen mens en dier.

Hedendaagse denkers

Dat standpunt werd door Peter Singer overgenomen. Voor hem en dierenrechtenactivisten zijn dieren gevoelige wezens die men niet onnodig mag laten lijden. We moeten dieren behandelen als de zelfstandige, gevoelige wezens die ze zijn en niet als middelen tot een doel van mensen. "Om het grootste geluk voor het grootste aantal te bereiken, dienen we het geluk van dieren evenzeer mee te wegen als dat van mensen." Dierenrechten moeten een rol spelen bij onze morele oordelen over goed en slecht handelen. Richard Posner gaat daar tegenin: "Het plaatsen van dieren op gelijke voet met mensen maakt het mogelijk dat het leven van een varken even waardevol zou zijn als dat van een ernstig verstandelijk gehandicapte mens."

Tom Regan benadrukt, net zoals de dierenrechtenbeweging, dat volwassen zoogdieren basale rechten hebben die gerespecteerd moeten worden, want ze zijn *subjects of a life*. Dieren én mensen hebben een intrinsieke waarde. Mensen moeten dieren niet alleen behandelen als een middel tot een doel, maar ook altijd als een doel op zichzelf. Het uitvoeren van dierproeven en het eten van dieren ontkent die intrinsieke waarde. We hebben morele plichten tegenover dieren. Die plichten kunnen worden vertaald in dierenrechten, die op hun beurt een fundamentele verandering met zich moeten meebrengen in de manier waarop we dieren behandelen. Gewoonten zullen pas wijzigen als mensen in de noodzaak van verandering geloven en ze die echt willen.

Martha Nussbaum pleit voor een ethiek voor mens en dier, waarbij ze hun mogelijkheden kunnen waarmaken en een rijk en bloeiend leven kunnen leiden. De precieze invulling van dat leven varieert van dier tot dier.

Volgens Jonathan Safran Foer gaat het om normen in de omgang met dieren die universeel gedeeld worden: "Iedereen zal zeggen dat de intensieve veehouderij niet deugt. Ik heb gedurende mijn tournee tien-duizenden mensen gesproken en ik heb echt niemand ontmoet die de intensieve veehouderij verdedigde." Ondanks zijn eigen keuze voor vegetarisme is zijn werk geen oproep om te stoppen met het eten van vlees. "De oplossing ligt, denk ik, in het verminderen van de vleesconsumptie, dat is voor mensen een haalbare stap."

Consumptie van dieren binnen religies

In het christendom, het jodendom en de islam kan men spreken van een verheerlijking van de homo sapiens en een ondergeschiktheid van het dier. De mens ontstaat niet ten gevolge van een aparte scheppingsdaad, maar wel als de hoogste en verst voortgeschreden ontwikkelingsgraad in de wereld van de biologie. Michel de Montaigne doorprikte dat idee: het is de mens die zichzelf in de klassieke en christelijke traditie op een voetstuk heeft geplaatst. Dat is anders in het hindoeïsme en het boeddhisme, waar het verschil tussen mens en dier veel minder uitgesproken is en elke vorm van leed onaanvaardbaar is.

Wat een rechtvaardige omgang met dieren is, is al sinds geruime tijd aan het veranderen in het voordeel van dieren: dieren zijn het waard om niet louter als middel te worden behandeld, maar als doel

Het boeddhisme maakt algemeen beschouwd geen onderscheid tussen mensen en dieren. Het zijn allen karmische wezens, onderworpen aan de kringloop van geboorte en dood. Volgens dat universele boeddhistische principe is alle leven één samenhangend organisme. Het begrip mededogen, dat ook een besef van verantwoordelijkheid impliceert, is bijgevolg ook op dieren toepasselijk. Hindoes geloven dat je levende wezens niet mag doden om op te eten. Voor veel Indiërs is de koe nog altijd heilig, laat staan dat ze rundvlees zullen eten.

In de islam vraagt men een dier te slachten op de best mogelijke manier en mag men halalvlees eten. Halalvlees is vlees van vee dat volgens de islamitische traditie is geslacht. Varkens zijn onrein en daarom eten moslims geen varkensvlees.

In het jodendom is het eten van vlees toegestaan als het koosjer is, in overeenstemming met de joodse voedselvoorschriften. De mens is verantwoordelijk voor het welzijn van de dieren onder zijn controle. In Genesis staat: "Alles wat leeft en beweegt zal u tot voedsel dienen. Ik schenk u dat allemaal naast het groene gewas. Alleen vlees met de ziel, met het bloed er nog in, mag u niet eten."

Taboes op het eten van dieren

In het Westen zijn we het erover eens dat we geen apenvlees eten en keuren we ook de consumptie van dolfijnen en walvissen af. Dat laatste is niet het geval in Noorwegen en Japan.

We kunnen ons niet voorstellen dat we onze hond of kat zouden opeten. In China en Noord-Korea is dat niet ongevoel. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden hier wel honden gegeten, er was zelfs een hondenslachterij in Gent. Katten werden in de middeleeuwen opgehangen en levend verbrand omdat ze verdacht werden van hekserij. Ook tijdens de oorlogen sneuelden er veel katten. We hebben een dichte band met huisdieren: ze krijgen een naam, we vertroetelen ze en bezorgen hen een mooi afscheid. Ons gevoel van nabijheid neemt toe in de mate waarin we ons van het eten van het dier hebben verwijderd.

Het eten van paardenvlees is voor een Brit ondenkbaar, denk maar aan de ophef in 2013 toen bleek dat er paardenvlees in diepvrieslasagnes was verwerkt. Paarden waren vroeger van grote economische en militaire waarde en werden in de loop van de tijd steeds meer als huisdier beschouwd, net zoals katten en honden.

Het begin van een lange weg

Wat een rechtvaardige omgang met dieren is, is al sinds geruime tijd aan het veranderen in het voordeel van dieren. Dieren zijn het waard om niet louter als middel te worden behandeld, maar als doel. We voelen ons in toenemende mate ongemakkelijk bij stierengevechten, dieren in dierentuinen of het dragen van bont. Er is wel een kloof tussen wat we als gepast beschouwen in de omgang met dieren en wat we toestaan en eten. De toename van technieken na de Tweede

Wereldoorlog zorgde voor meer productie en bijgevolg meer consumptie. Maar om dichter Christian Morgenstern te citeren: "Wanneer de moderne mens de dieren waarvan hij zich als voedsel bedient, zelf zou moeten doden, zou het aantal plantenetters enorm toenemen."

De ontwikkeling van het morele besef aangaande dier en recht staat aan het begin van een lange weg, maar er zijn hoopvolle vooruitzichten. Aangezien we als mens waarschijnlijk het enige wezen zijn dat bewust een systeem kan boetsen om beter samen te leven, brengt dat een verantwoordelijkheid met zich mee, en niet alleen voor onze soortgenoten.

Meer lezen?

- *Darwin, dier en recht*, Paul Cliteur, Boom Uitgevers, 2001.
- *Dier en welzijn*, Johan De Tavernier, Dirk Lips en Stefan Aerts (red.), Lannoo Campus, 2010.
- *Denken over dieren. Waar ligt de grens van de mens?*, Richard David Precht, Ten Have, 2017.
- *Bij de beesten af! Over dierenrecht en onrecht*, Bastiaan Rijpkema en Machteld Zee (red.), Bert Bakker, 2013.
- *Eigen soort eerst. Waarom dieren achterblijven*, Hermes Sanctorum, Houtekiet, 2018.

Mensenfluisteraars in actie

Dierentherapie houdt poot aan de pols

© Isabelle Niset

Dieren hebben een helend, therapeutisch effect op mensen: dieren die rustig en vredig zijn, roepen bij ons automatisch gevoelens van veiligheid, rust en comfort op

Even de tijdmachine in naar negentig jaar geleden. Op de kalender prijkt 1931. Je hebt een therapiesessie bij niemand minder dan Sigmund Freud, de man die heel de wereld tegenwoordig kent als grondlegger van de psychoanalyse. Je kan naar hartenlust je hoofd bij hem uitstorten, in alle discretie. De enige zwijgende derde: zijn chowchow Jofi.

Jonathan Loeys

Dierentherapie heeft tal van positieve effecten en tovert een glimlach op veel gezichten: zeker voor kinderen is dat waardevol, omdat zij in gewone gesprekken soms moeilijk hun gevoelens kunnen verwoorden

Het effect van dieren op mensen

Sigmund Freud was een gigantische hondenliefhebber en Jofi tekende altijd present tijdens zijn sessies. De man hield haar bij zich omdat haar aanwezigheid hem kalmeerde, maar na verloop van tijd stelde hij vast dat ze ook een kalmerend effect op zijn patiënten had. Die merkten namelijk dat wat ze ook zeiden, fluisterden of schreeuwden, de hond bleef lekker ontspannen liggen. Dat moedigde hen aan om verder te praten in een ongedwongen, losse, aanvaardende sfeer. Jofi lag daar als troostende aanwezigheid. Een handige harige assistent. Bonuspunt: haar interne klok was onbepelbaar. Na exact vijftig minuten stond de hond recht, stretchte zich en wandelde naar de deur. Zo wist Freud dat de sessie voorbij was, zonder dat er ooit een horloge aan te pas moest komen.

Jofi was echter niet het eerste dier met verborgen therapeutische talenten. Hippocrates van Kos schreef al rond 400 voor onze jaartelling over het genezende effect van paardrijden. Tijdens het paardrijden ontspan je namelijk je spieren, terwijl je toch een rechte lichaamshouding moet aanhouden. Het rijden zou volgens Hippocrates een soort kalmerend ritme hebben.

Terug de tijdmachine in naar 2021. We merken dat de fascinerende effecten van dierentherapie zich vooral de afgelopen decennia durven laten zien. Voor de sceptische twijfelaar die alles met een flinke korrel zout neemt: wetenschappelijke studies hebben onder meer aangetoond dat bij contact met therapiedieren je bloeddruk daalt en je hersenen meer oxytocine aanmaken, ook wel het knuffelhormoon genoemd.

Dat dieren zo'n helend effect op ons hebben, dat probeerde Edward Osborne Wilson al in 1984 te verklaren met zijn biofiliehypothese. Vroeger was de overleving van mensen namelijk gelinkt aan de signalen van dieren in hun omgeving, want we weten allemaal dat dieren heel gevoelig zijn aan dreigend gevaar. Denk maar aan een naderende tsunami of aardbeving, waarbij vogels en landdieren al op de vlucht slaan lang voordat wij mensen een flauw benul hebben van wat er zit aan te komen. Een storm veroorzaakt op voorhand een elektromagnetische verandering in de atmosfeer. Dieren voelen dat aan, terwijl wij op onze beide oren slapen. Maar je voelt je bijvoorbeeld ook veiliger als je 's avonds laat alleen thuis bent met je hond aan je zijde. Want je weet, zolang die niet begint te blaffen, is er waarschijnlijk geen reden tot paniek.

Vandaar de hypothese: dieren die rustig en vredig zijn, roepen bij ons automatisch gevoelens van veiligheid, rust en comfort op.

Vandaag wordt dierentherapie ook ingezet op plaatsen waar je het misschien niet zou verwachten. Gedetineerden die de tijd krijgen om een hond te aaien, blijken achteraf veel minder geneigd om storend gedrag te vertonen. In woonzorgcentra motiveren dieren oudere mensen om mentaal en fysiek actief te blijven en zo hun lichaam en geest gezond te houden. Kinderen met leerstoornissen kunnen het voorlezen oefenen op honden, want die zijn rustig en veroordelen een verspreking of een foutje hier en daar helemaal niet. En hippotherapie, dat is therapie met paarden, is een door de American Speech-Language-Hearing Association goedgekeurde behandeling voor mensen met spraakstoornissen.

Soms worden er zelfs varkens ingezet. Als emotionele steun voor mensen met autisme of angststoornissen en voor veteranen met een posttraumatische stressstoornis. Een bekend voorbeeld is het Amerikaanse duo minivarkentjes Thunder en Bolt, getraind door de destijds tienjarige Claire Barrow. Zeker de moeite om eens te googelen.

Isabelle Niset, psychologisch consulente:
 “Het is essentieel bij dierentherapie dat hulpverleners de nodige competenties aanleren om het welzijn van het dier te garanderen, want dat is even belangrijk als het welzijn van de mens.”

Voor het welzijn van mens en dier

Dierentherapie komt dus steeds vaker voor, maar wat moeten we ons daar nu bij voorstellen? We gingen te rade bij Isabelle Niset, psychologisch consulente van opleiding en elke dag met therapiedieren in de weer.

Vanwaar het idee om met dieren te werken?

Ik ben opgegroeid in de natuur en tussen de dieren, daar is mijn liefde voor dieren ontstaan. Ik ben dan ook na mijn bacheloropleiding Toegepaste Psychologie een extra postgraduaat Dieren in de Hulpverlening gaan studeren om therapie met ondersteuning van dieren te geven. Ik heb thuis ezels, honden, katten, ganzen, schapen, kippen ... een dierennest dus. Momenteel geef ik Franse les aan kinderen vanaf drie jaar en daarnaast organiseer ik met Energisa, mijn eigen bedrijfje, voor alle kinderen activiteiten in de natuur en met dieren.

Dieren in de Hulpverlening, dat klinkt niet traditioneel. Is dat een nieuwe richting?

Ik volgde de opleiding aan Hogeschool Vives en die richting is inderdaad redelijk nieuw. De opleiding is er sinds een paar jaar, maar dierentherapie als vakgebied bestaat al veel langer dan vandaag. In het oude

Egypte werden paarden ingezet in de palliatieve zorg. In eigen land, in Geel, werden patiënten van psychiatrische ziekenhuizen al in de negende eeuw naar boerderijen gestuurd om daar te gaan helpen. Dat was in België zowat de start van de natuur- en diergerichte activiteiten.

Heel lang werd er niet naar het welzijn van de dieren zelf gekeken, het ging alleen om het belang van de mens. Nu, dankzij onder andere die opleiding, is het welzijn van de dieren even belangrijk geworden als dat van de mens, dus dat is een fantastische evolutie. Het is essentieel dat hulpverleners de nodige competenties aanleren om ook het welzijn van de dieren te garanderen. In de opleiding staat dat centraal en dat is echt super. Ik heb bijvoorbeeld geleerd om aan het gedrag van mijn hond te zien wat hij leuk of niet leuk vindt, of hij bang is, of hij zich goed voelt bij de situatie of niet. Dieren geven ook stresssignalen en die moet je kunnen herkennen. Als je die zaken respecteert, dan ben je op de goede weg.

Welke dieren zet men in voor dierentherapie? Is er een verband tussen het soort dier en het soort patiënt?

Paarden, ezels, honden, geiten, kippen, varkens, konijnen ... Het is heel uiteenlopend.

Vooraleer je voor je doelgroep een bepaalde diersoort kiest, moet je die soort goed kennen. Natuurlijk passen bepaalde diersoorten beter bij bepaalde soorten mensen. Zo merk ik in mijn praktijk dat mijn dwergezels perfect zijn voor kleine kinderen, want die zijn ongeveer even groot. Ezels horen ook heel goed en draaien hun oren steeds in de richting vanwaar het geluid komt. Zo geeft de ezel echt de indruk dat hij luistert wanneer een kind iets in zijn oor fluistert. Een heel leuk gevoel voor het kind.

Het is wel een slecht idee om bepaalde andere dieren, zoals konijnen, bij jonge kinderen in te zetten. Konijnen zijn schattig, dus is het verleidelijk om ze in een school bijvoorbeeld bij peuters en kleuters te plaatsen. Maar konijnen zijn ook prooidieren. Dat kan dus alleen als er duidelijke regels zijn, en wanneer ze ook een rustige plek hebben zonder het lawaai en de drukte van de kinderen. Anders kan er bij die konijnen veel stress ontstaan. Dieren inzetten moet dus altijd met veel zorg en kennis gebeuren.

Hoe staan mensen tegenover dierentherapie?

Wanneer ik erover vertel, dan heb ik wel de indruk dat men er positief op reageert. Zeker nu, met de coronacrisis, beseffen

Ezels horen heel goed en draaien hun oren steeds in de richting vanwaar het geluid komt, zo geeft het dier de indruk dat hij luistert wanneer een kind iets in zijn oor fluistert: een heel leuk gevoel voor het kind

mensen dat ze echt wel nood hebben aan een connectie met de natuur. Vroeger was men sceptischer, maar nu is het ook wetenschappelijk bewezen dat dieren therapeutische effecten op de mens hebben. Zowel psychische als fysiologische. De wetenschappelijke studies stapelen zich op, dus mensen beginnen de positieve effecten ervan in te zien. Je merkt het effect ook meteen: als je met dieren werkt, dan zie je mensen onmiddellijk opfleuren. Ze lachen, worden vrolijk, beginnen te vertellen. Het helpt ook stillere en verlegen personen om hun verhaal te doen.

Wat vind jij de belangrijkste positieve effecten van therapie met dieren?

Dierentherapie heeft tal van effecten op de mens. Het is goed voor de cognitieve ontwikkeling, en de motorische ontwikkeling: door te oefenen op fijne en grove motoriek tijdens het verzorgen van de dieren bijvoorbeeld. Maar ook voor de emotionele ontwikkeling: het kan je zelfvertrouwen vergroten door nieuwe uitdagingen aan te gaan, het kan binding positief beïnvloeden, het werkt kalmerend, angstreducerend en stressverlagend. Het helpt ook bij de sociale ontwikkeling: mensen leren samenwerken en omgaan met conflicten. Via het contact met dieren leer je in verschillende situaties

rekening met elkaar te houden. En wie voor een dier zorgt, die moet ook een soort verantwoordelijkheid dragen. Die verantwoordelijkheid kan iemand echt motiveren en inspireren om beter zorg voor zichzelf te dragen.

Neem nu bijvoorbeeld een huisdier voor een kind met autisme. Dat betekent structuur creëren, regels stellen, routines hebben, verantwoordelijkheid opnemen, voor het dier zorgen. Een hond kan dus structuur aan iemands leven geven. Je moet het dier uitlaten, eten geven, enzovoort. Daarom kan dat voor kinderen met autisme heel positief zijn. Maar eigenlijk hebben mensen van allerlei pluimage baat bij dierentherapie: zowel personen met een gediagnosticeerde beperking als die zonder beperkingen of stoornissen.

Waar hoop je dat de wereld van de dierentherapie binnen tien jaar staat?

Ik hoop dat dieren steeds meer worden ingezet, bij verschillende doelgroepen, maar ik hoop vooral dat het door gecertificeerde mensen zal gebeuren. Door personen die een diploma hebben om AAI, Animal-Assisted Interventions, toe te passen. Het welzijn van het dier is immers even belangrijk als het welzijn van de mens.

Kan je een voorbeeld geven van iemand die goed is geholpen door dierentherapie?

Momenteel heb ik ervaring met hoogsensitieve kinderen. Ik heb een project opgestart om hun zelfvertrouwen met de ondersteuning van ezels te vergroten. Doordat ze zelf doelstellingen vastleggen en bepalen wat ze graag met het dier willen bereiken, werken ze actief mee aan hun therapeutisch proces en helpen ze dat dus ook vorm te geven. Zo gaf het een hoogsensitief kind dat ik heb begeleid, veel voldoening om op het einde van onze sessies met mijn ezel aan het touw te durven wandelen. Het kind is dan heel trots op zijn dapperheid.

Wat zou je zeggen tegen mensen die twijfelen om dierentherapie te volgen?

Niet twijfelen, zeker doen. Het kan alleen maar positieve effecten hebben en het tovert een glimlach op veel gezichten. Zeker voor kinderen is dat fantastisch, zij die in gewone gesprekken soms moeilijk hun gevoelens kunnen verwoorden. Ze hebben minder de indruk dat ze móeten vertellen en uitleggen. Als ze met dieren bezig zijn, kan je aan hun gedrag veel over hun moeilijkheden afleiden. En dat bezorgt de hulpverlener inzicht.

De dood en het dier

Mooi afscheid nemen

© Instagram.com/amandastronza

Antropologe Amanda Stronza verzoent zich met de fragiliteit van het leven en de brutaliteit van de natuur via haar foto's: haar miniritueeltjes kaderen dieren als voelende, individuele wezens

A

sjuwelen, huisaltaartjes, een mooie grafsteen - ze zijn helemaal ingeburgerd in onze rouwcultuur.

Niemand zegt: “Wat overdreven dat jij je kind nog dicht bij je wil” of “Hoe onnozel dat je het graf van je vader bezoekt.” Maar laat het nu eens de as van je paard zijn. Of het graf van je kat. Meteen onbegrijpende tot afkeurende blikken. Een dierenbegraafplaats? Een foto en haarplukje van je hond bij een kaarsje? Je méént het niet.

Anne-Flor Vanmeenen

Het gemis een beetje temperen

Pure willekeur is dat eigenlijk, of (gebrek aan) traditie, maar in elk geval geen logica. Slaat het ergens op om graven of asjuwelen van mensen te koesteren? Het is niet je kind dat je bij je draagt, maar de as. Het is niet je vader die daar rust, maar zijn beenderen. Het

gaat om de betekenis, het gevoel, de symboliek. Er is een zeer geveugelde uitspraak: “Rouw is liefde die haar adres is kwijtgeraakt.” Daar schuilt veel waarheid in. Plekken en voorwerpen kunnen die liefde opnieuw een vorm geven. Dat reduceert de onmacht en tempert het gemis. Toch een beetje.

Bij het verlies van een dier is dat eigenlijk niet anders. Is dat sentimentalisme? Vermenselijken van dieren? Misschien is het bovenal het structureren, verwerken en uiten van emoties? En ja, dat is historisch misschien nog niet zo lang een tendens. We zijn dieren inderdaad anders gaan benaderen.

Zo gaat dat in een cultuur. Kinderen zijn bijvoorbeeld ook nog niet zo lang een degelijk graf waardig. Contexten veranderen, normen verschuiven. Kleine nota: in Egypte had je al kattenmummies en in de antieke havenstad Berenike werd recent een dierenbegraafplaats met honderden graven ontdekt. Zó nieuw is het verschijnsel dierenuitvaartzorg dus ook weer niet.

Draaglast, draagkracht en draagvlak

Het wenkbrauwenballet bij dat thema zegt misschien iets over een gebrekkig rouwinzicht. Er bestaat een eenvoudig model als 'de rouwdriehoek'. Die heeft de punten draaglast, draagkracht en draagvlak. Draaglast gaat over de omstandigheden van het verlies. Op welk punt in je leven komt het voor? Net als je een heleboel andere zaken te verwerken hebt? En hoe is het gebeurd? Was het een rustig afscheid of een vermissing, een gewelddaad, een medische fout? Ook de betekenis speelt een rol. Wat betekende dit dier voor jou? Misschien je enige veilige hechting? Of je enige leven in huis? De enige die je nooit afwees? Misschien de kanarie van je overleden man? Dat soort factoren kan er perfect voor zorgen dat het verlies van een huisdier even zwaar aankomt als een menselijk overlijden. Wie weet soms zelfs zwaarder? Verhalen en contexten zijn zo persoonlijk, wie zijn wij om daarover te oordelen? Dat ruikt naar leedcompetitie.

Draagkracht is natuurlijk ook van belang. Hoe ga je om met emoties, hoe sterk sta je en hoe zorg je voor jezelf (voeding, slaap, ontspanning, enzovoort)? Als je jezelf bijvoorbeeld niet 'toestaat' om te rouwen om een dier, dan kan het heel goed zijn dat het moeilijker verloopt dan bij rouwen om een mens. Gewoon omdat je er niets mee kan. Idem voor draagvlak. Niet-erkende rouw kan complexer verlopen dan erkende. Komen daarbij nog eens de secundaire verliezen. Een ongeluk komt nooit alleen, een verlies meestal ook niet. Je verliest bijvoorbeeld niet alleen je hond, maar ook je motivatie om te gaan wandelen, je rustgevende waker, je aanknopingspunt om nieuwe mensen te ontmoeten, je maatje om tv mee te kijken. Eén verlies kan dus veel aspecten van je leven overhoop gooien.

Beelden van Harry de explosievenhond, opgebaard na jaren trouwe dienst, vonden veel weerklink: met zo'n hond ga je een band aan, je vertrouwt er zelfs je leven aan toe, mooi afscheid nemen kan belangrijk zijn om zo'n hoofdstuk af te sluiten

Kortom, we hoeven elkaars rekening niet te maken. Helpt een autopsie je de puzzel te maken en rust te vinden na een akelig einde? Maakt die mini-urne je minder eenzaam? Helpt een opbaring om een hoofdstuk te kunnen afsluiten? Doe dat dan vooral. Overigens, je kan in je eigen tuin net zo goed een 'waardige uitvaart' realiseren, maar let op, daar zijn (gemeentelijke) bepalingen rond. Meer nog: ook in het kader van rouweducatie is dat een prima plan. Huisdieren zijn zelfs dood nog van waarde voor kinderen, ze kunnen rouwvaardigheden aanleren. Een niet te onderschatten rijkdom in het leven.

Op zoek naar uitingsvormen

Er zijn dus duidelijk zinnige redenen te geven waarom het uitvaren van dieren best wel wat zorg verdient. En toch steunen die vooral op onszelf, bovenstaand betoog is nogal instrumentalistisch. We doen het omdat het óns helpt, omdat het therapeutisch is. Is dat beschamend? Al té menselijk? Het lijkt erop dat zeer complexe dieren óók rouwgedrag vertonen, zelfs een soort van begraven. Eigenlijk niet onlogisch: zoogdieren zijn geprogrammeerd om banden aan te gaan. Het doet dus ook pijn als die banden verbroken worden. Pijn is lastig, daar moeten we iets mee.

Een andere argumentatielijn kan natuurlijk ook de waardigheid van het dier zelf zijn. Dieren onder elkaar zijnde, waarom zou

het ene op straat mogen weggroten en het andere een graf verdienen? Dat is uiteindelijk toch gewoon een cultureel bepaalde keuze. En cultuur kan je in vraag stellen. Toevallig ook iets waar kunst goed in is. Peter Franssen bijvoorbeeld maakt etsen van dode dieren die hij vindt. "Monumentjes voor wat eens leefde", noemt hij het. Herman de Vries met zijn berg beenderen "in memoriam de koeien". Of Amanda Stronza, naast antropologe en natuurbeschermer ook fotografe. De dode dieren op haar pad krijgen een soort uitvaartritueel via de lens. Allemaal manieren om emoties te kanaliseren, om vragen rond leven en dood of onze eigen positie in de wereld te onderzoeken.

Het tijdperk van "dan neem je toch gewoon een andere" lijken we hoe dan ook wel voorbij. Het leeft rond de dood van een dier. Daarom was dat thema recent een expositie waard in het Nederlandse uitvaartmuseum Tot Zover in Amsterdam. 'De laatste aai' bood een prikkelende staalkaart aan visies, getuigenissen en manieren om afscheid te nemen van dieren. Misschien vermensenlijken we dieren als we ze een uitdrukkelijk afscheid gunnen. Maar het kan ook dat wij onszelf verdierlijken en alles op een steeds meer gelijk(waardig)e lijn zetten. Of dat wij, net zoals olifanten, takjes op lijken leggen, uitingsvormen voor bepaalde instinctieve noden zoeken.

Van symboliek tot reflectie

Dieren in de beeldende kunsten

© Shutterstock.com

Over de prehistorische grotschilderingen bestaan er verschillende theorieën: sommigen stellen dat de mensen dieren afbeeldden waarvoor ze bevreesd waren, anderen denken dan weer dat de tekeningen onderdeel van rituelen zijn

D

e mens heeft een bijzondere band met dieren. Hij eet ze, gebruikt ze bij het werk en houdt ze als gezelschap. Kunst is ingebed in de maatschappij en is er een weerspiegeling van. Logisch dat we in de kunsten ook veel afbeeldingen van dieren aantreffen, wat ons dan vaak iets zegt over de positie van die dieren in de samenleving. Wij focussen ons hier op dieren in de beeldende kunsten.

Wendy Serraris

De tendens om dieren waarheidsgetrouw af te beelden kwam in de negentiende eeuw tot een hoogtepunt met de animaliers, kunstenaars die zich daarin specialiseerden: een mooi voorbeeld daarvan is het schilderij *Boer met zijn kudde* van Paulus Potter

Er was eens heel lang geleden

Al heel vroeg begon de mens dieren weer te geven, in grotschilderingen. Zo is op het Indonesische eiland Sulawesi een afbeelding van een hertswijn gevonden die 35.400 jaar oud wordt geschat. In de prehistorie was het kennelijk belangrijk die schilderijen zo realistisch mogelijk te maken. De structuur van de rots werd gebruikt om de anatomie en beweging van de dieren weer te geven, wat tot verbluffende resultaten leidde, gezien de eenvoudige materialen die de makers toen ter beschikking hadden. Er zijn een aantal theorieën over de redenen waarom die afbeeldingen zijn gemaakt, maar waarschijnlijk zullen we de echte aanleiding nooit met zekerheid achterhalen. Sommigen stellen dat de mensen dieren afbeeldden waarvoor ze bevreesd waren, anderen denken dan weer dat de tekeningen onderdeel van rituelen zijn.

Ook in kunst uit de Oudheid vinden we dieren terug, vaak als decoratief element. Denk aan het mozaïek van een hond, met het opschrift *cave canem*, in Pompeï of het fresco van dolfijnen in het Minoïsche paleis in Knossos. Bij de Grieken werden goden op afbeeldingen ook dikwijls van een dier vergezeld, waardoor duidelijk werd om welke god het ging. Zo werd Zeus vaak voorgesteld met een adelaar, en Poseidon met zeepaarden. De Egyptenaren beeldden

hun goden dan weer uit als dieren, of als een combinatie van dier en mens.

Symbool voor mens en moraal

In de middeleeuwen ontwikkelde zich het bestiarië, een geheel van geïllustreerde geschriften over dieren en hun eigenschappen. Vanaf de vroegchristelijke en nadien de Byzantijnse kunst stonden afbeeldingen van dieren meer en meer symbool voor menselijke eigenschappen en morele boodschappen. Een bestiarië gaf daartoe een overzicht van de eigenschappen van elk dier. Sommige van die dieren bestonden echt, zoals de slang, maar er werden ook heel wat fabeldieren in zo'n bestiarië vermeld, bijvoorbeeld de eenhoorn. In die tijd was het vaak niet duidelijk welke van de opgenomen dieren echt waren en welke niet.

De voorloper van het bestiarië was de *Physiologus* uit de tweede eeuw, een verzameling van dierenverhalen en beschrijvingen die al eeuwenlang werden doorgegeven door geleerden zoals Aristoteles en Plinius. Maar veel van de dieren in de *Physiologus*, die in de bestiaria werden overgenomen, hadden de auteurs zelf nooit in levenden lijve gezien. Het was bijgevolg niet met zekerheid geweten of het al dan niet werkelijk bestaande dieren waren.

We zien in de middeleeuwse beeldende kunst dus zowel echte dieren als fabeldieren verschijnen, en ze werden op verschillende manieren aangewend. Soms waren ze een attribuut van een heilige. Zo werd de heilige Lupus afgebeeld met een wolf. Vaak werden dieren ook als symbool voor menselijke eigenschappen en zonden uitgebeeld. Zo stond een leeuw voor hoogmoed. Echter, niet altijd werd hetzelfde dier gebruikt om bepaalde eigenschappen voor te stellen, en een dier kon soms verschillende eigenschappen symboliseren. In de late middeleeuwen zien we aan en in kerkelijke gebouwen dieren ook in een satirische rol opduiken. De beeldhouwers kregen duidelijke instructies voor hun werk, maar aan bijvoorbeeld zuilen, waterpijpen en onderkanten van koorbanken mochten ze vaak hun zin doen. Daar verschijnen dan wel eens monsterachtige fabeldieren.

Waarheidsgetrouwe afbeelding

In de middeleeuwen was er nog lang sprake van een neoplatonische denkwijze. Dingen werden vanuit hun algemene kenmerken bekeken en individuele eigenschappen deden er niet toe. Dieren werden in de beeldende kunsten dan ook afgebeeld aan de hand van de globale kenmerken die hen bij een bepaalde soort onderscheidden, maar aan de specifieke eigenschappen van een bepaald dier werd geen aandacht

Zolang kunstenaars geen gebruikmaakten van echte dieren, levend of dood, konden ze hun fantasie zonder enig probleem de vrije loop laten, getuige bijvoorbeeld het surrealistische werk van Leonora Carrington

besteed. In de renaissance kwam daar verandering in. Wetenschap en kennis werden belangrijk, en dat had zijn invloed op de nauwkeurige observatie van dieren, dus ook op de afbeelding ervan. Het werd belangrijk om dieren realistisch weer te geven.

Vanaf de gotiek werkten kunstenaars gaandeweg niet alleen meer in opdracht van de kerk aan Bijbelse taferelen, maar bij rijke particulieren ontstond ook meer en meer de vraag naar portretten en huiselijke taferelen. Ook daar ging het dier als symbool een belangrijke rol spelen. Zo werd een hond vaak als teken van trouw afgebeeld, zoals op het schilderij *Portret van Giovanni Arnolfini en zijn vrouw* van Jan van Eyck. Ook vogels kwamen veel voor, onder andere als teken van onderlinge liefde. Daarnaast symboliseerde een vogel vaak maagdelijkheid, althans, als dat vogeltje in een gesloten kooi zat. Stond de kooi open, dan was de maagdelijkheid verloren gegaan. Een mooi voorbeeld daarvan is het schilderij *De tamme spreeuw* van Pieter van Noort. We zien er letterlijk hoe een jongeman een vogel uit een kooi probeert te lokken, terwijl een meisje de kooi vasthoudt.

Geleidelijk aan werden dieren ook belangrijker als thema op zich. In de barok was het Peter Paul Rubens die in zijn dierstukken een totaal andere sfeer ging creëren.

Bij hem geen lieflijke scènes, maar wilde beesten die agressief en gevaarlijk zijn. De tendens om dieren waarheidsgetrouwer af te beelden kwam in de negentiende eeuw tot een hoogtepunt met de animaliers, kunstenaars die zich daarin specialiseerden. Mooie voorbeelden zijn Paulus Potter en Rosa Bonheur.

Een maatschappijkritische kijk

Het was Charles Darwin die met zijn evolutietheorie een einde aan de hiërarchische benadering van mens en dier maakte. Daar waar in de middeleeuwen het christendom de mens als beheerder van de aarde zag die dieren kon gebruiken zoals het hem uitkwam, liet de evolutietheorie zien dat de mens als soort eigenlijk een toevalstreffer is en dat enige bescheidenheid wel op zijn plaats is. Ook dat had weer zijn invloed op de kunsten. Er ontstond kunst die maatschappijkritisch keek naar de manier waarop met dieren werd omgaan.

Mogelijk is de tekening *The Woman Behind the Gun* van Gordon Ross die in 1911 in *Puck Magazine* verscheen, een van de eerste kunstuitingen die kritiek had op de omgang met dieren. De tekening toont een vrouw, waarschijnlijk Coco Chanel, die vogels neerschiet. De honden die de vogels ophalen en aan haar voeten leggen, hebben het hoofd van twee hoedenmakers van het

merk French Milliner. *Puck Magazine* was een humoristisch tijdschrift dat politieke en sociale kwesties aan de kaak stelde. Het thema 'dieren en mode' was toen een hot topic. Sindsdien wordt kunst wel vaker gebruikt om onze houding tegenover dieren in vraag te stellen, maar het is niet altijd even duidelijk waar het verschil tussen het doel en de middelen zit.

Zolang er alleen sprake was van schilderen beeldhouwkunst, waren ethische vragen over dieren in de kunst niet echt aan de orde, zelfs niet bij de avant-gardisten uit de moderne kunst aan het begin van de twintigste eeuw. Kunstenaars konden dieren uitvinden (denk aan de surrealistische schilderijen van Leonora Carrington), ze een ander kleurtje geven (zie het werk van Franz Marc), en geen haan die ernaar kraaide natuurlijk. Veel veranderde echter met de opkomst van de fotografie, videokunst, installaties, performances ... toen kunstenaars begonnen gebruik te maken van echte dieren, levend of dood.

Werken met levende dieren

Ze zijn er, in de hedendaagse kunst, kunstenaars die erin slagen om met levende dieren te werken zonder dat er aanstoot aan wordt genomen. Bijvoorbeeld in het geval van Koen Vanmechelen. Op zijn site Labiomista werkt hij aan multidisciplinaire

Kunstenaars die met dieren werken, wekken vaak hevige verontwaardiging op, zoals de installatie *Helena* van Marco Evaristti: hij wilde de wreedheid van mensen ten aanzien van dieren aantonen, maar tegelijk lieten daarbij talrijke goudvissen het leven

projecten waarbij diversiteit, cultuur en identiteit centraal staan. Zijn bekendste project is misschien wel *The Cosmopolitan Chicken Project*, of CCP. Vanmechelen kruist nationale kippen uit verschillende landen om uiteindelijk tot kosmopolitische kippen te komen die genen uit alle mogelijke landen dragen. Het doel is een mondiale kip te kweken, als symbool voor de wereldwijde culturele en genetische smeltkroes.

Ook de foto's van Charlotte Dumas weten ons te raken, omdat ze vaak een opname zijn van een contactmoment tussen dier en fotograaf. Een ander voorbeeld is de tentoonstelling *Interspecies* uit 2009 in Manchester. Het contact tussen mens en dier stond er centraal. Een van de kunstenaars, Anthony Hall, toonde daar zijn project *ENKI experiment 3*, een ingenieus apparaat waarmee toeschouwers energie kunnen uitwisselen met een vis, zodat er een basale vorm van communicatie tussen de twee ontstaat.

Verontwaardiging als spiegel

Vaak echter wekken kunstenaars die met dieren werken hevige verontwaardiging op. Soms is dat de intentie van de kunstenaar, soms ook niet. Als het de bedoeling van de kunstenaar is, is het doorgaans omdat die ons een spiegel wil voorhouden. Tinkebell is zo'n kunstenaar. Zij maakte onder andere

een handtas van haar kat, die ze eerst eigenhandig had gedood. De verontwaardiging van het publiek kende geen grenzen. Tinkebell wilde hiermee aantonen hoe hypocriet mensen zijn: een koe mag sterven voor een handtas, een huiskat niet.

Een ander soort werk dat regelmatig grote verontwaardiging oproept, is dat waarin een moreel dilemma een grote rol speelt, zoals de installatie *Helena* van Marco Evaristti. Die installatie werd voor het eerst in 2000 getoond. Op een tafel stonden tien blenders, aangesloten op de stroom. In elke blender zwom een vis rond. Ondanks het feit dat de toeschouwer op geen enkele manier werd gevraagd of aangemoedigd om de blenders aan te zetten, werden al snel zeven goudvissen door het publiek vernietigd. Op de twee dagen dat de stroom aanstond, stierven zestien vissen. Evaristti wilde met zijn werk net de wreedheid aantonen waarmee sommige mensen dieren tegemoet treden, maar waar plaatst het hem als hij dat op zo'n manier doet dat dieren erdoor gedood kunnen worden.

Ook bij de getatoeëerde varkens van Wim Delvoye worden vraagtekens gezet. De kunstenaar haalt varkens uit slachthuizen, waarna ze onder verdoving naar een dierenarts worden gebracht en getatoeëerd met typische beelden als blote vrouwen, een

Harley-Davidson, enzovoort. Op die manier mengt hij menselijke cultuur met dieren, en worden de varkens dragers van ideeën. Door van hen een kunstwerk te maken, zorgt hij ervoor dat ze nooit geslacht zullen worden. De varkens leiden daarna een rustig luxelevetje op een speciale boerderij. Toch blijft het de vraag of je dieren mag tentoonstellen of niet. Veel heeft ook te maken met de wetgeving die niet altijd eenduidig is en ook per land verschilt.

Wat wel en niet kan

We kunnen dus stellen dat er heel wat gaande is op ethisch vlak als het over dieren in de kunst gaat. Het gebruik van dieren, dood of levend, roept vragen op over wat wel en niet kan. Ook al willen sommige kunstenaars eigenlijk aanklagen dat mensen niet goed met dieren omgaan, de manieren waarop ze dat doen, stuiten vaak op weerstand. Er zijn ook kunstenaars die proberen om hier rond een kader te scheppen. Zo schreef Mark Dion een manifest voor kunstenaars die met levende materie werken en hij wijst hen daarbij op hun verantwoordelijkheden. Vragen over omgaan met dieren moeten blijvend worden gesteld, en het is duidelijk dat kunst ons op dat vlak zeker een spiegel kan voorhouden en ons kan aanzetten tot nadenken hierover.

Betekenis en zin van fabeldieren

Waarom eenhoorns (n)ooit zullen bestaan

© Shutterstock.com

Door een imaginaire wereld te creëren, bevolkt met allerlei fabeldieren, konden onze voorouders aan groepsbinding doen, en dat was noodzakelijk om tot samenwerking en vooruitgang te komen

De mens heeft altijd (te) veel fantasie gehad. In de loop van de geschiedenis zijn er eenhoorns, draken en weerwolven uit onze hersenspinsels ontstaan. Ze duiken op in boeken, series, films en games. Maar zullen we die fabeldieren ooit écht tot leven kunnen toveren?

Bert Goossens

Voordelen van een rijke fantasie

De evolutionaire psychologie heeft een plausibele verklaring voor de bestaansreden van onze fantasie. Vandaag hebben we eigenlijk nog steeds dezelfde hersenpan als onze voorouders die duizenden jaren geleden als jager-verzamelaars leefden. Veel van onze hersenactiviteiten zijn dan ook op maat van het ruwe leven op de

savanne. In die tijd was het best oké om een gezonde dosis fantasie te hebben en bijvoorbeeld weg te lopen als je een verdachte schaduw zag. Beter één keer te veel vals alarm wanneer je meent een roofdier in het struikgewas te hebben gezien, dan één keer te weinig. Fantasie hebben was met andere woorden een voordeel in de strijd om het bestaan.

Historicus Yuval Noah Harari betoogt in zijn bestseller *Sapiens* eveneens dat de mens, in zijn geheel, veel voordeel uit een rijke fantasie haalde. Door een imaginaire wereld te creëren, bevolkt met allerlei fabeldieren, konden onze voorouders aan groepsbinding doen. Dat was noodzakelijk om samenwerking te versterken en zo tot sociale en technologische vooruitgang te komen.

Fabeldieren werden ook opgevoerd om bepaalde natuurfenomenen te verklaren. Harari wijst op het belang van roddelen in het creëren van die mythische vertelsels. Sommige verhalen gingen rond als een lopend vuurtje, waarbij steeds meer elementen werden toegevoegd tot ze tot echte mythen uitgroeiden.

Opscheppen aan het kampvuur

Je kan het je zo voorstellen hoe twee mannelijke voorouders een beminlijke dame trachten te imponeren. "Dus je bent tijdens de jacht een monster tegengekomen?" "Jazeker, en niet zomaar een monster, het had drie koppen!" "Oh, ik ben er ooit één tegengekomen met negen koppen! En vleugels!" "Maar dat van mij spuwde wel vuur!"

Je hoeft eigenlijk niet ver te zoeken hoe de meest waanzinnige verhalen hun eigen leven gaan leiden. Al onze pedagogische doelstellingen ten spijt, onze sociale media staan vol met complottheorieën en broodje-aapverhalen. Hoe wonderlijk onze realiteit ook lijkt te zijn, we hebben als mens de drang om er vaak een schepje bovenop te doen, of er een loopje mee te nemen.

Veel fabeldieren nemen een hybride vorm aan: denk maar aan centauren, zeemeerminnen, sirenes, vampieren, weerwolven ... Ze doen ons nadenken over wat het betekent om mens te zijn.

Pokémon GO!

In de zomer van 2016 was er iets vreemds aan de hand. Hier en daar zag je kinderen en volwassenen met hun smartphone door straten en weggetjes sluipen. Voor buitenstaanders was het moeilijk te vatten wat die mensen juist bezielde: met het blote oog was er helemaal niets bijzonders te zien.

Die speurders deden mee aan een nieuwe rage: het spelletje Pokémon GO. De game maakt gebruik van augmented reality en gps om animaties te projecteren op beelden van de camera van een smartphone. Spelers gaan dus met hun smartphone in de hand op zoek naar Pokémon in hun virtuele omgeving. Volgens sommige futurologen is dat nog maar het begin van de 'toegevoegde realiteit'.

We zien virtual reality steeds vaker opduiken in games, tentoonstellingen, opleidingen, operatiezalen ... Misschien komt er een dag dat we de VR-bril niet meer afzetten omdat het lenzen zijn die we dagelijks dragen. Zo kan de grens tussen de 'natuurlijke' en de virtuele realiteit vervagen. Morgen eens een fietstochtje langs de eenhoornweide maken? Of toch maar een bezoekje aan de hippogrieven in het Harry Potter-park brengen?

Het doet ons nadenken over wat 'echt' is. Je zou kunnen inbrengen dat zo'n eenhoornweide niet meer is dan een projectie. Hetzelfde kunnen we echter zeggen over wat er op onze beeldschermen plaatsvindt. Zitten we dan hele dagen te staren naar iets wat niet reëel is?

Dino's van vlees en bloed

Mooi die fantasie en virtuele realiteit, maar zullen we ooit fabeldieren van vlees en bloed kunnen scheppen? Helemaal onmogelijk lijkt het niet.

Vandaag experimenteert men om uitgestorven dieren aan de hand van kloontechnieken opnieuw tot leven te brengen. Naast het niet te onderschatten kostenplaatje is er nog een andere belangrijke hindernis: men heeft nood aan DNA waarbij de houdbaarheidsdatum niet is overschreden. Om een soort echt te herintroduceren en te kweken, moet men bovendien zowel een mannetje als een vrouwtje klonen, om vanzelfsprekende redenen.

Wie van een Jurassic Park droomt, zal zijn hoop toch moeten temperen. Het oudste DNA dat wetenschappers tot nu toe hebben teruggevonden, is van een mammoet van zo'n 1,2 miljoen jaar oud, terwijl de laatste dinosauriër 66 miljoen jaar geleden is uitgestorven.

Een andere piste is om te werken met het DNA van de dichtste nog levende verwant van de tyrannosaurus rex: de kip. Dan probeert men de evolutionaire klok terug te draaien, waarbij bijvoorbeeld de bek weer een snuit met tanden wordt.

Om echte fabeldieren te gaan creëren, lijkt CRISPR, een methode waarmee DNA met ongekende precisie gemodificeerd kan wor-

Pokémon GO is een game die gebruikmaakt van augmented reality en gps, waardoor de grens tussen de natuurlijke en de virtuele realiteit steeds meer vervaagt

den, nieuwe mogelijkheden te bieden. Maar moeten we die piste ook gaan bewandelen?

Ethische vragen

Mengen we ons niet al te vaak in de natuur met soms ernstige verschijnselen tot gevolg? Denk maar aan het ontstaan van het covid-19-virus dat vermoedelijk afkomstig is van een dierlijke bron zoals een vleermuis.

Naast het mogelijke gevaar bij dergelijke vraag is er nog een andere vraag: moeten we onze wetenschappelijke tijd en energie investeren in het proberen te creëren van fabeldieren, louter om mensen te entertainen?

Entertainment hoeft geen vies woord zijn, het maakt een belangrijk onderdeel van onze dagelijkse zingeving uit. Maar de ethische vragen zijn wel op hun plaats. En er zijn er veel die je kan bedenken. Stel dat het bijvoorbeeld ooit mogelijk is: heeft iemand het recht om een zeemeermin te worden?

We hoeven het ons ook niet zo moeilijk te maken: virtual reality biedt een technologisch makkelijkere weg naar het creëren en beleven van fabeldieren. Met een pak vol sensoren en VR-bril kan er vandaag al heel wat.

Ook getest op dieren

Vervangen, verminderen, verfijnen

© Shutterstock.com

Zijn testen op dieren, die in veel gevallen heel wat leed bij de levende wezens veroorzaken, te verantwoorden op basis van wetenschappelijke vooruitgang?

H

oe ethisch is het testen op dieren? Het is een vraag die al enige tijd de gemoederen beroert. Laten we ervan uitgaan dat het merendeel van de mensen tegen dierproeven is als het om tabak of cosmetica gaat. Gelukkig zijn die verboden in België. Maar wat met wetenschappelijke studies voor geneesmiddelen, neurologisch onderzoek of zelfs onderzoek naar milieu en klimaat?

Philipp Kocks

Enkele cijfers

In 2020 werden in Vlaanderen 220.609 dierproeven uitgevoerd in 106 erkende laboratoria. Dat staat te lezen op de website van Dierenwelzijn Vlaanderen. Daarbij valt meer dan 85% van de proeven in de categorieën 'fundamenteel onderzoek' (41%) en 'translationeel en toegepast onderzoek' (45%).

Onder fundamenteel onderzoek verstaat men het zuiver wetenschappelijke onder-

zoek naar de lichamelijke mechanismen die onder meer een rol spelen bij ziektebeelden. Het translationele en toegepaste onderzoek spitst er zich dan specifiek op toe om de resultaten uit het fundamentele onderzoek om te zetten en te vertalen naar klinische behandelingen.

De rest van de testen behandelt zaken zoals kwaliteitscontrole van voeding, behoud van soorten, bescherming van

natuur en milieu, en opleidingen voor het verwerven van beroepsvaardigheden. Gedetailleerde cijfers kan je vinden op www.vlaanderen.be/dierenwelzijn.

Wat zegt de wet?

In België is dierenwelzijn een gewestelijke aangelegenheid, al is de regelgeving in de drie gewesten identiek. Dat komt omdat ons land de richtlijn van de Europese Unie volgt.

Die richtlijn stelt onder andere dat “hoewel het wenselijk is het gebruik van levende dieren in procedures te vervangen door andere methoden, waarbij geen levende dieren worden gebruikt, het gebruik van levende dieren noodzakelijk blijft om de gezondheid van mensen en dieren en het milieu te beschermen. Deze richtlijn vormt evenwel een belangrijke stap in de richting van het bereiken van het einddoel om de tests op levende dieren voor wetenschappelijke en onderwijskundige doeleinden volledig door andere procedures te vervangen zodra dit wetenschappelijk mogelijk zal blijken.” (Uit artikel 10 van de Europese richtlijn 2010/63/EU.)

Het dilemma

Nu de brede context is geschetst, kunnen we ingaan op het ethische aspect van dierproeven. Het dilemma luidt als volgt: zijn de testen op dieren, die in veel gevallen heel wat leed bij de levende wezens veroorzaken, te verantwoorden op basis van wetenschappelijke vooruitgang?

We hoeven die kwestie niet volledig opnieuw uit te spitten, want een aantal belangrijke denkers was ons voor. In 1975 schreef de Australische filosoof Peter Singer in zijn boek *Animal Liberation* dat morele oordelen zich op gelijkwaardige belangen moeten baseren, ongeacht etniciteit, geslacht en volgens Singer ook diersoorten. Een onderscheid maken tussen mensen en niet-mensen is volgens Singer even erg als racisme, seksisme of, zoals hij het noemt, ‘speciësisme’.

Singer maakt er wel de nuance bij dat het begrijpelijk is dat een ontzettend grote doorbraak, zoals het geval was met openhartchirurgie, het enorme leed dat proefdieren ervoeren, eventueel kan rechtvaardigen.

Mens en dier

De kern van de discussie gaat dus over de relatie tussen mens en dier. Door de hele geschiedenis heen beschouwden (westerse) filosofen de mens als een hoger wezen ten opzichte van de rest van het dierenrijk. Maar er werd ook heel lang gedacht dat de man een hoger wezen was dan de vrouw, dus laten we die piste maar snel verlaten.

© Shutterstock.com

Vervangen, verminderen en verfijnen, dat zijn de alternatieven voor dierproeven: vervangen omvat alternatieve testen zonder dieren, verminderen betekent meer informatie uit minder dierproeven halen, en verfijnen beoogt het minimaliseren van pijn en stress voor, tijdens en na de testen

Bovenstaande visie op mens en dier kende evenwel een aantal tegenstanders. Zo schreef de Britse filosoof Jeremy Bentham aan het eind van de achttiende eeuw over dieren dat “de dag zal komen dat de rest van het dierenrijk dezelfde rechten zal verkrijgen die hen alleen door tirannie worden onthouden. De vraag is niet of ze kunnen redeneren. Noch of ze kunnen praten. Maar kunnen ze lijden?”

Ook vandaag kent de mens een veelheid aan relatievormen met dieren. Als ze thuis zitten, noemen we ze huisdieren. Als ze achter tralies of glas zitten, dan spreken we van een dierentuin. Sommige dieren hebben religieuze waarden.

We kweken ook dieren voor voedsel en kledij. Sinds een zeventigtal jaar is de schaalvergroting van die productie misselijkmakend te noemen. We gebruiken dieren bij het werk, tijdens sportactiviteiten of gewoon voor ons plezier.

We doen ons uiterste best om bepaalde ecosystemen stabiel te houden, maar we doden dieren als ze onze gezondheid, onze woonplaats of zelfs onze luxe verstoren.

Je merkt het, onze relatie met dieren is uitermate complex. Dat maakt het natuurlijk ook

zeer moeilijk om het gevraagde waardeoordeel te vellen.

Wat nu?

Heel wat onderzoeksfaciliteiten, wetgevingen en richtlijnen (waaronder die van de Europese Unie) hebben de drie r'en geïmplementeerd: ‘replacement’, ‘reduction’, ‘refinement’. Bij ‘replacement’ of ‘vervanging’ gaat men steeds op zoek naar alternatieve testen waar geen dieren aan te pas komen. Met ‘reduction’ of ‘vermindering’ wil men ervoor zorgen dat men meer informatie uit minder dierproeven kan halen. Ten slotte beoogt men met ‘refinement’ of ‘verfijning’ het minimaliseren van pijn en stress voor, tijdens en na de testen.

Dierproeven zijn dus nog steeds een belangrijk onderdeel van wetenschappelijke studies. En tot er een alternatief komt, zal dat ook zo blijven. Het klinkt naïef om het op te nemen voor het dier in deze situatie. Maar dat is het niet. Terwijl ze zeker kunnen bijdragen aan belangrijke doorbraken bij de genezing van menselijke of zelfs dierlijke ziekten, moet er steeds over gewaakt worden dat het aantal testen en het lijden tijdens de testen zo klein mogelijk blijft. Vervangen, verminderen en verfijnen is dus de boodschap.

De toekomst is plantaardig

De impact van individuen blijkt

© Shutterstock.com

Vlees eten beroert mensen, net zoals andere morele vraagstukken dat doen, en tal van aspecten spelen daarbij een rol: de impact van dierlijke landbouw op het klimaat, het bewustzijn voor dierenleed, de invloed van vleesconsumptie op de gezondheid

We leven in boeiende tijden. Veel van wat ‘altijd al zo was’ wordt openlijk in vraag gesteld. Zoals de manier waarop we met dieren omgaan. Is het nog wel van deze tijd om dieren te kweken enkel en alleen om ze op te eten? Wordt de toekomst echt plantaardig? Veganist Tobias Leenaert gelooft er alleszins in.

Lieve Goemaere

Veganist Tobias Leenaert: "Mijn *theory of change* is: je moet genoeg mensen hebben die genoeg doen. Liever honderd mensen die ietsje meer plantaardig eten dan één veganist die alles volgens het boekje doet."

Een nieuwe levenswijze

Tobias Leenaert was twaalf jaar toen hij begon na te denken over het verschil tussen de dieren die we in huis nemen en de dieren die op ons bord belanden. Zijn grote vraag was: "Hoe kan ik rechtvaardigen dat ik de ene soort opeet, en de andere soort knuffel?" Hij vond geen onderscheid, en kwam tot de conclusie dat hij dan maar beter vlees kon laten. Maar omdat hij zo genoot van dat lapje vlees op zijn bord, duurde het nog tot zijn twintigste eer hij daadwerkelijk die stap zette. Niet veel later werd hij veganist, schreef hij zijn thesis over de relatie tussen mens en dier, en richtte hij EVA op, wat staat voor Ethisch Vegetarisch Alternatief. Na vijftien jaar aan het roer van die organisatie te hebben gestaan, begon hij op zichzelf, als spreker, consultant en auteur. Zijn boek *How to Create a Vegan World* is ondertussen in tien talen vertaald.

De ideale persoon dus om mijn prangende kwestie aan voor te leggen. Het zit namelijk zo ... Het is ondertussen 26 jaar geleden dat ik mijn eerste stappen richting vegetarisme zette. Ik zat in het zesde middelbaar en mijn moeder zette een stoofpotje met konijn op tafel. Nee, dat kon ik écht niet opeten. Ik dacht al langer na over vegetariër worden, en het beeld van een donzig konijntje op mijn bord gaf de doorslag: ik kapte met vlees eten. Een half jaar later schrapte ik ook vis

van mijn menu. Wat heb ik daar commentaar op gekregen, zeg. Altijd waren er mensen die meenden iets over mijn nieuwe levenswijze te moeten zeggen. Ik werd ontelbare keren een naïeve geitenwollen sok genoemd, en ik kan je een lijstje geven van alle grappen die ik door al die jaren heen heb mogen horen. Met stip op nummer één: "Wortels hebben ook gevoelens hoor, haha." Toen ik wat jonger was, ging ik daar stevast tegenin, tot grote hilariteit van de tegenpartij natuurlijk. En ik geef toe, ik heb me vast ontelbare keren laten vangen.

In de loop der jaren leerde ik om niet meer op dergelijke commentaren in te gaan. Uiteindelijk verdwenen die opmerkingen volledig. Meer zelfs, daar waar ik vroeger net wel of net niet recht in mijn gezicht werd uitgelachen, reageren mensen nu haast verontschuldigend: "Ik eet zelf ook bijna geen vlees, hoor." Terwijl ik daar niet eens naar vraag: mij maakt het niet zoveel uit wat een ander in zijn bord legt. Maar is de houding tegenover vegetariërs en veganisten echt zo veranderd als ik zelf aanvoel? Die en andere bedenkingen leg ik aan Tobias Leenaert voor, en hij deelt graag zijn visie op een plantaardige toekomst met ons.

Dieren eten is nergens goed voor

Tobias Leenaert: Vlees eten beroert mensen, net zoals andere morele vraagstukken

dat doen, vandaar al die emotionele reacties. Stel je voor: ik banjer door het leven, en jij bent iemand die heel bewust leeft, die vrijwilliger bij allerlei organisaties is en zich dagelijks voor een betere wereld inzet. De kans is groot dat ik mij slecht ga voelen als ik mezelf met jou vergelijk, en daardoor in het defensief ga. Het is een bekend fenomeen in de psychologie dat mensen die iets goeds doen sneller neergehaald worden dan anderen. Mensen wijzen blijkbaar heel graag op de inconsistenties bij anderen. Want, oef, die ander is toch niet zo perfect als hij overkomt - en daardoor voel je jezelf weer beter. Heb je deze vroeger niet gehoord: "Je bent vegetariër, maar je draagt wel lederen schoenen ... Dat is toch niet consequent." Een typisch voorbeeld.

Maar onze maatschappij evolueert, onze kennis neemt toe, en we kunnen er niet naast kijken: dieren eten is eigenlijk nergens goed voor. Ten eerste, vlees eten is niet goed voor het klimaat. Om het even welk probleem je onder de loep neemt - ontbossing, verwoestijning, erosie, verlies aan biodiversiteit, maakt allemaal niet uit: voor al die problemen staat dierlijke landbouw in de top drie van de oorzaken. Een tweede reden is dat dieren de laatste jaren een stem hebben gekregen. Dierenleed is zichtbaarder geworden, en dat heeft ons bewustzijn verhoogd, heeft gezorgd voor meer oog voor

Het is nog nooit zo gemakkelijk geweest om naar een plantaardige levenswijze over te schakelen: het aanbod aan vegetarische en veganistische producten wordt alsmat groter, en steeds meer ondernemers beseffen dat er veel toekomst in plantaardige voeding ligt

dierenwelzijn. Bepaalde undercoverbeelden choqueren de mensen. Wat in sommige slachthuizen gebeurt, wordt niet meer getoond in een beschaafde samenleving. Ten derde is het duidelijk dat te veel vlees eten niet goed is voor je gezondheid. Veel onderzoeken wijzen uit dat rood en verwerkt vlees de kans op kanker verhoogt. Dan denk je toch twee keer na eer je zoiets in je mond steekt.

Bovendien is het nog nooit zo gemakkelijk als nu geweest om naar een plantaardige levenswijze over te schakelen. Vroeger waren producenten van vegetarische en zeker van veganistische producten kleinschalige spelers die vanuit hun eigen beperkte niche werkten. Vandaag de dag beseffen steeds meer ondernemers dat er veel toekomst in plantaardige voeding ligt. Ze hebben ambities die pakweg twintig jaar geleden onbestaande waren. Sommige plantaardige bedrijven draaien een miljoenenbusiness en zijn constant aan het innoveren. Hoeveel soorten plantaardige drinks zijn er niet de dag van vandaag? Vroeger moest je het stellen met sojamelk van Lima, nu zijn er veel merken die veel smaken op de markt brengen.

Elke stap is belangrijk

Leenaert: Al snap ik best dat het voor veel mensen moeilijk blijft. Als je op restaurant moet kiezen tussen je favoriete

gerecht steak au poivre of het onbekende tempé, dan begrijp ik waarom je voor het eerste opteert. Mensen kiezen nu eenmaal niet zo gemakkelijk voor het onbekende. Maar je kan ook kleinere stapjes zetten. Spaghettisauis is net zo lekker en eenvoudig te bereiden met plantaardig gehakt als met vlees, dus waarom zou je bijvoorbeeld niet proberen om dat vlees standaard te vervangen? Mijn *theory of change* is: je moet genoeg mensen hebben die genoeg doen. Liever honderd mensen die ietsje meer plantaardig eten dan één veganist die alles volgens het boekje doet. Als er voldoende mensen een kleine verandering willen maken, dan wordt het aanbod vanzelf groter en verlaag je de drempel om plantaardig te eten. De meeste mensen willen namelijk geen al te grote offers maken.

Vijfentwintig jaar geleden moest je als vegetariër vooral veel van je menu schrappen. Nu is dat helemaal anders, eigenlijk heb je vandaag veel minder motivatie nodig. En je kan ook maar gewoon je best doen. Door al te fanatiek met je vingertje te zwaaien, stoort je mensen af, en bovendien maak je het voor jezelf reuzemoeilijk. Of je nu honderd procent veganist bent, of negenennegentig, die ene procent maakt echt geen verschil. Een visie waarop ik trouwens soms kritiek van veganisten krijg. Zij begrijpen maar niet dat ik het beter vind om de bijna-vegan lasagne die iemand je voorschotelt op te

eten, ondanks de eieren in de lasagnevellen, dan je neus ervoor op te halen. Het gaat me om het effect: als ik die lasagne, waarvoor iemand zo goed zijn best heeft gedaan, weiger, dan zal dat die andere persoon wellicht niet motiveren om plantaardig eten verder te onderzoeken. Hij of zij zal het associëren met fundamentalisme. Dat wil ik vermijden.

Discrepantie tussen denken en doen

Leenaert: Daartegenover staat dat hoe gemakkelijker het wordt om veganist te zijn, hoe laakbaarder het is om het niet te zijn. Zolang een elektrische auto twee keer zoveel kost als een gewone, kan je niet verwachten dat iedereen zich een elektrische wagen aanschafft. Maar van zodra er geen prijsverschil meer is, ben je toch moreel verplicht om de meest ecologische keuze te maken. We zijn er nog lang niet, maar van zodra het écht gemakkelijk is om vegetariër of veganist te zijn, dan wordt het steeds minder aanvaardbaar om toch nog altijd vlees te eten.

Veel mensen vinden rechtvaardigheid, geen leed berokkenen en zorg dragen voor toekomstige generaties belangrijk. Als je dat vindt, kan je toch op zijn minst proberen daarnaar te leven. Ik hoor vaak: "Ik vind dat je dieren mag opeten, maar ze moeten wel goed behandeld worden." Als je dan vraagt: "Dus jij eet alleen dieren die in een fantastische context leven vooraleer ze zachtmoedig

De mens brengt de verandering, maar de omgeving moet die verandering mogelijk maken: of anders gezegd, voldoende individuen samen kunnen een impact hebben, maar de industrie moet ook voor alternatieven openstaan

worden gedood?”, krijg je toch te horen dat die mensen hun vlees gewoon in de supermarkt kopen. Of misschien bij de biologische slager of op een hoeveslagerij, maar is dat zoveel beter?

Bij veel mensen is er een fundamentele discrepantie tussen wat ze denken dat goed is, en wat ze doen. Die discrepantie is er bij iedereen, hoor, bij mij ook, al situeert die zich dan eerder op andere vlakken. Ik besef bijvoorbeeld dat veel kledij wordt gemaakt in omstandigheden die echt niet oké zijn, maar niet al mijn kleren zijn fair trade. Maar ik wil wel mijn best doen, op zijn minst proberen. Hoe beter je het hebt en hoe meer bevoorrecht je positie is, des te meer verantwoordelijkheid heb je om over dingen na te denken en actie te ondernemen. Nog zo'n dooddoener die ik vaak voor de voeten geworpen krijg: “Er zijn zoveel prangender kwesties op de wereld dan dierenleed. Alleen het rijke Westen kan zich met vegetarisme bezighouden.” Natuurlijk, en net omdat wij het kunnen, moeten we het doen.

Verbeter de wereld, begin bij jezelf

Leenaert: Ik geloof dat voldoende individuen samen een impact kunnen hebben. Ik run bijvoorbeeld een lokale Facebookgroep waarop we restaurantjes met een plantaardig aanbod groeperen. Die zaken krijgen dan meer volk over de vloer dat daar specifiek naar op zoek is; daardoor vergroten ze hun aanbod,

en krijgen ze vaak nog meer klanten ... Een heel simpele actie waaruit de impact van individuen blijkt. Toch mogen we die andere zijde niet vergeten: het is ook belangrijk dat de vleesindustrie begint open te staan voor een vegetarisch aanbod, dat er bedrijven zijn die toekomst zien in plantaardige verhalen. Het is een en-en-verhaal: de mens brengt de verandering, maar de omgeving moet die verandering mogelijk maken. Meer aanbod en keuze maakt de consument enthousiaster.

Op de goede weg, maar ...

Leenaert: Zo is er het initiatief van enkele warenhuisketens om vanaf 2026 geen plofkippen meer te verkopen. Een serieuze stap voor supermarkten, dat zeker, al maak ik er meteen een kanttekening bij: uiteindelijk is de enige concrete verandering dat het om trager groeiende rassen gaat die vijf à tien dagen langer gaan leven. Dus laat ons de mensen vooral niet wijsmaken: “Eet nu maar met een gerust hart kip.” Weet je dat kippen, die toch wel tien jaar oud kunnen worden, geslacht worden wanneer ze zes weken zijn? Voor mij is de manier waarop wij als samenleving met dieren omgaan, totaal onaanvaardbaar. Ben je een vleeseter en wil je één kleine stap in de goede richting zetten? Eet dan geen kip meer. Zij zijn de dieren die het meest lijden.

Plantaardige toekomst

Leenaert: Ik denk dat ik het zelf niet zal meemaken, maar ik geloof rotsvast in een

plantaardige toekomst. De mensen die met morele argumenten te overtuigen zijn, zijn al mee met het verhaal. Nu moeten we ook nog die andere groep meekrijgen, en dat lukt door het plantaardige aanbod groter en toegankelijker te maken. Hoe meer alternatieven er zijn, hoe simpeler het is om over te schakelen, en hoe zwaarder de morele argumenten doorwegen. Een vicieuze cirkel ... en zo komen we er wel.

Over EVA

- **EVA vzw informeert op een positieve en verleidelijke manier over alles wat met plantaardige voeding te maken heeft. Via tal van activiteiten en campagnes helpt de organisatie mensen die op een makkelijke, gezonde en lekkere manier minder of geen vlees willen eten.**
- **Dankzij EVA is donderdag voortaan veggiedag en doet in maart iedereen mee met de veggiechallenge. Meer informatie, inspiratie en recepten op: www.evavzw.be**
- **Schrijf je in op de nieuwsbrief en ontvang iedere donderdag een veggierecept in je inbox: www.evavzw.be/nieuwsbrief**

Het juiste baasje bij het juiste dier

Over de adoptie van asiédieren

© Ellen Vandevijvere

Joëlle Merinsky (rechts op de foto) van All4Dogs: "Als je een hond wil adopteren, moet je er de verantwoordelijkheid voor dragen. Omgekeerd nemen wij ook onze verantwoordelijkheid. Een angstige hond bijvoorbeeld plaatsen we niet bij iemand die daar geen ervaring mee heeft."

In België belanden jaarlijks ongeveer 50.000 dieren in een asiel. Al die dieren zoeken via adoptie een nieuw baasje. En het gaat niet alleen om honden of katten. Maar ook om konijnen, paarden, geiten, kippen, cavia's ...

Vanuit het buitenland gebeuren eveneens adopties, soms van dieren die in erbarmelijke omstandigheden leven. Maar waar het dier ook vandaan komt, de dankbaarheid is universeel.

Ellen Vandevijvere

Kwestie van tijd

Ludivine Nolf werkt in het dierenasiel Veeweyde in Anderlecht. Daar ondervinden ze dat een gebrek aan tijd de meest voorkomende reden is waarom een dier wordt afgestaan. “Mensen onderschatten vaak hoeveel tijd een dier nodig heeft om een gelukkig en voldaan leven te leiden. Neem nu een hond: je moet ermee gaan wandelen, spelen, je moet hem trainen en helpen de wereld te verkennen.”

Andere omstandigheden die worden aangehaald, zijn een verhuizing, een scheiding of allergieën. Het valt op dat in de hokken van het asiel een ruime meerderheid aan Amerikaanse staffords en Mechelse herders zit. Ze hebben zelfs elk hun eigen afdeling in Veeweyde. “Hun aantal is standaard in elk asiel het grootst en ze blijven er ook het langst. Dat is erg jammer, want het zijn zo’n lieve dieren, tenminste als je je activiteiten aan hun noden aanpast.”

Het dierenasiel Veeweyde zit altijd vol, niet alleen met katten en honden, ook de konijnenafdeling is volzet. Het konijn blijkt toch groter te zijn dan verwacht, meer aandacht te vragen, of het duo heeft plots gezelschap van kleintjes ... “Het is ook frustrerend hoe weinig kennis er over konijnen is. Maar dat is niet verwonderlijk, als je ziet dat ze in dierenwinkels gewoon als snoepjes worden verkocht.”

Coronapups

De afgelopen maanden komen er opvallend veel jonge honden binnen. Niet toevallig zijn ze een jaar oud. In die periode explodeerde de vraag naar pups door de lockdowns in volle coronatijd. “De honden zijn een voor een bang tot extreem bang voor mensen of andere honden, ze kunnen niet aan de lijn wandelen, en weten zich geen raad met hun energie”, legt Ludivine uit. “Er is gewoon niets mee gedaan. En als mensen dan weer gaan werken, dan is de hond daar het slachtoffer van”, stelt ze.

Sinds een paar jaar heeft Veeweyde zijn adoptieprocedure aangepast, waardoor het asiel naar een nog betere match kan zoeken. Het systeem werkt, want ze krijgen intussen nog maar zelden een dier terug. “Naast ons team van vrijwilligers hebben we

ook twee vaste gedragstherapeuten die met de honden werken en hen proberen klaar te stomen voor een nieuw leven. En uiteindelijk blijft het een kwestie van de juiste baas bij het juiste dier te vinden, ook als dat een ‘rugzakje’ heeft.”

Adopt, don’t shop

Die uitspraak zit rescue-organisaties als het ware in hun DNA. Omdat er voor elke gekochte hond bij wijze van spreken tien worden gedumpt of op straat moeten overleven, vaak in erbarmelijke omstandigheden. Gezien die extreme onverschilligheid waar dieren het slachtoffer van zijn, is die redenering - adopteren, niet kopen - dus niet onlogisch.

Alles kan altijd beter, maar in België en de omringende landen worden dieren in asielen relatief goed opgevangen. Buiten die contereinen gaat het er heel wat minder rooskleurig aan toe en is dierenwelzijn vaak nauwelijks van belang. Je hoeft niet eens zo ver te zoeken om een voorbeeld van dergelijke wantoestanden te vinden.

Geen bescherming

In Spanje worden naar schatting jaarlijks 50.000 jachthonden zoals galgo’s en podenco’s gedood, of als vuilnis afgedankt. Er zijn wel wetten, maar de opvolging ervan wordt amper gecontroleerd. Een jager heeft bijvoorbeeld vijf officieel gechipte honden en daarnaast nog twintig niet-geregistreerde honden. De jager met de beste jachthond ontvangt prestigieuze prijzen. Er is dus veel geld mee gemoeid en dat verklaart het grote verloop van honden. De dieren die niet voldoen, worden gedumpt, vermoord, achtergelaten, opgehangen, noem maar op. Buiten het jachtseizoen slijten die honden hun dagen aan een korte ketting in een donker hok met nauwelijks eten en drinken. Diezelfde jager heeft dan wel twee rotverwende chihuahua’s in huis rondlopen.

Een jachthond is geen gezelschapsdier volgens de Spaanse wet. Het is een werkinstrument en bijgevolg geldt er geen bescherming voor hen. Gelukkig verandert die mentaliteit gestaag in Spanje, en zien jagers hun steun afbrokkelen, mede dankzij de Europese Unie die steeds meer druk uitoefent. Maar zolang diezelfde jagers de

© Ellen Vandevijvere

Ludivine Nolf van Veeweyde: “Mensen onderschatten vaak hoeveel tijd een dier nodig heeft om een gelukkig en voldaan leven te leiden. Neem nu een hond: je moet ermee gaan wandelen, spelen, je moet hem trainen en helpen de wereld te verkennen.”

politieke macht in handen hebben, blijft het voor veel kleinschalige en private opvangcentra dweilen met de kraan open en overleven met weinig middelen.

Op basis van een foto

All4Dogs vzw, opgericht door Joëlle Merinsky, is een vereniging uit Sint-Truiden die met lokale Spaanse shelters of opvangcentra samenwerkt, niet te verwarren met de Spaanse *perreras* die niet voor niets ‘dodingsstations’ worden genoemd. All4Dogs runt een shop met hondenspullen, met als doel de opbrengst aan de shelters te schenken. Regelmatig trekken leden van All4Dogs naar Spanje om voer, kledij, kussens en andere benodigdheden aan de shelters te bezorgen. Op hun terugweg nemen ze dan telkens een aantal geadopteerde honden uit de shelters mee om hun kersverse baasjes in België te ontmoeten. En in eigen land helpt All4Dogs als vrijwilliger mee in het dierenasiel van Sint-Truiden.

“Vooraleer een hond via All4Dogs geadopteerd mag worden, wordt er een huisbezoek bij de kandidaat-adoptanten afgelegd en worden kennis en veiligheid gecontroleerd”, aldus Joëlle. “Als je een hond wil adopteren, moet je er ook de verantwoordelijkheid voor dragen en je merkt al snel of mensen dat zullen respecteren of niet. Omgekeerd nemen wij ook onze verantwoordelijkheid.

Evi Moeremans heeft samen met haar gezin drie honden geadopteerd: "Het is vooral heel belangrijk dat je uitgebreid wordt ingelicht over het karakter van de hond en dat je nagaat of dat wel bij jou past."

Een angstige hond bijvoorbeeld plaatsen we niet bij iemand die daar geen ervaring mee heeft. Dankzij de correcte informatie vanuit de asielen waarmee wij werken, weten we gelukkig goed welke hond bij welk gezin past. In de vijf jaar dat we adopties doen, hebben we toch al 1.150 honden geplaatst. Die honden zijn zó dankbaar. Natuurlijk is het lastig om een hond te adopteren op basis van alleen maar een foto. 'Er zijn er zoveel', zeggen mensen dan. Maar je mag er nooit zomaar één nemen om er één te hebben, dat is fout."

Persoonlijk kennismaken met een hond in een opvanggezin vergroot aanzienlijk de kansen op adoptie. De hond kan immers aan het huiselijke leven wennen, en tegelijk kan hij de kandidaat-adoptanten ontmoeten, en omgekeerd. Toch is dat in België wettelijk niet toegelaten. Is dat niet ontzettend jammer en een beetje de omgekeerde wereld? Broedfokkers kunnen dan weer wél probleemloos de grens over om hier pups aan de lopende band te verkopen.

Joëlle is stellig: "Ik ga ermee akkoord dat een adoptie sneller zou kunnen gebeuren indien de honden hier al in opvang zitten. Maar het mag gewoonweg niet. Honden mogen wel vanuit het buitenland komen, maar alleen als ze al geadopteerd zijn.

Aangezien All4Dogs samenwerkt met het dierenasiel van Sint-Truiden, dat op zijn beurt samenwerkt met politie en dierenwelzijn rond inbeslagnames enzovoort, proberen wij het goede voorbeeld te geven. Want ook in eigen land zijn er honden die een goede thuis zoeken."

Ze horen er gewoon bij

Evi en Rafael, dierenvrienden uit Ekeren, wilden geen honden meer via een fokker, maar kozen na hun mopshondjes bewust voor adoptie. Nu hebben ze sinds enkele jaren podenco's, allemaal via een stichting. Dat jachthondenras is behoorlijk andere koek dan mopshondjes, maar ze zochten dan ook honden die bij hun actieve leven passen.

Evi: "Met twee van de drie honden hebben we op voorhand bij het opvanggezin kennism gemaakt. Dat is toch anders dan wanneer je via foto's moet kiezen, zoals bij de derde hond, Oscar, die in Duitsland in opvang zat. In zo'n geval is het vooral heel belangrijk dat je uitgebreid wordt ingelicht over het karakter van de hond en dat je nagaat of dat wel bij jou past. We hebben er intussen drie en dat is genoeg, hoor, er komt er geen meer bij", lacht ze.

Met de komst van de honden ziet Evi en Rafaels leven er toch wel een tikkeltje

anders uit. "Een hond hoort gewoon bij je gezin, net als je kinderen. Ik vind wel dat we ons leven daaraan hebben aangepast, maar dat doen we met alle plezier."

Asielhonden probleemhonden?

Een veelgehoorde uitspraak is dat adoptiehonden meer gedragsproblemen zouden vertonen dan 'gekochte' honden. Evi heeft daar een duidelijke mening over: "Volgens mij is daar geen verschil in. Het gaat vooral over de manier waarop je met de hond omgaat, en hoe je met zijn of haar karakter rekening houdt. Het is dan ook van groot belang dat mensen goed gescreend worden en de juiste verwachtingen bij een hond hebben. Sommige mensen lijken hun adoptiehond snel op te geven, en die moet dan plots weg omdat het niet gaat. Dat is zo verwarrend voor zo'n beestje, dat vaak al heel wat heeft meegemaakt."

Er zijn zoveel honden die op straat of in slechte omstandigheden leven en die naar een warm en liefdevol nest verlangen. Die honden zien groeien en openbloeien, is heel mooi om te ervaren. Om die reden kies ik persoonlijk ook voor adoptie, ook in de toekomst. Eén hond redden zal de wereld niet veranderen, maar voor die ene hond zal de wereld wel volledig veranderen.

Gezegd

“De mens is van nature een politiek dier.”

- Aristoteles, Griekse filosoof en wetenschapper.

“Medelijden met dieren hangt met de goedheid van het karakter zó nauw samen, dat men gerust beweren kan: wie weedt tegenover dieren, kan geen goed mens zijn.”

- Arthur Schopenhauer, Duitse filosoof.

“We smullen smakelijk van de varkensworstjes op onze BBQ, maar brandmerken onze buurman als de antichrist als we hem zijn trouwe viervoeter zien doden, villen en roosteren boven hetzelfde vuurtje. Dat is niet rationeel consistent. Het doden en eten van dieren (met gelijkaardige eigenschappen) is immoreel, óf het is moreel aanvaardbaar, maar het kan niet beide tegelijk zijn. We moeten dus ofwel ons moreel oordeel over de buurman bijstellen, ofwel het moreel oordeel over onszelf.”

- Heidi Mertes, Belgische bio-ethicus.

Weetjes

Over de gemeenschappelijke geschiedenis van mensen en dieren vind je meer bij ‘Overall DNA’, een infocampagne van De Maakbare Mens. Enkele weetjes:

- Het DNA van de chimpansee heeft meer overeenkomst met het DNA van de mens dan met dat van de gorilla.
- Bij wilde dieren zijn genetische aandoeningen zeldzaam, omdat er een sterke selectiedruk heerst. Dieren met ernstige symptomen overleven niet lang. Er bestaan talloze genetische afwijkingen waarmee een dier wel kan overleven, bijvoorbeeld albinisme (het ontbreken van pigment) of melanisme (een overmaat aan zwart pigment).
- In de cellen van alle levende organismen zit DNA dat men kan vergelijken om verwantschappen vast te stellen. Zo onderscheiden biologen families, zoals de katachtigen en de rozenfamilie.
- Het DNA van schimmels lijkt meer op dat van dieren dan van planten.
- Het menselijk genoom is voor 85% gelijk aan dat van een muis.
- Fruitvliegjes hebben ongeveer 70% dezelfde genen als mensen.

Wie is wie?

De **dienst Dierenwelzijn** staat in voor de voorbereiding, ondersteuning en controle van het dierenwelzijnsbeleid in Vlaanderen.

Sinds 1992 komt **GAIA**, Global Action in the Interest of Animals, op voor dierenbelangen. De dierenrechtenorganisatie ijvert voor een steeds betere bescherming van levende wezens die pijn en angst kunnen voelen. Daarom voert GAIA actie tegen georganiseerde dierenmishandeling en menselijke praktijken die dieren op grote schaal doen lijden.

EVA, of Ethisch Vegetarisch Alternatief, is een Vlaamse sociaal-culturele beweging die mensen informeert over de voordelen van lekker en gezond vegetarisch eten.

Animal Rights komt op voor de rechten van dieren. “Elk dier is een individu met recht op leven en welzijn. Dieren bestaan niet voor ons, maar voor zichzelf. Het gebruiken van dieren als instrument is moreel onjuist. (...) Het doden van dieren en het toebrengen van stress, angst, pijn of andere vormen van leed aan dieren, zoals het ontnemen van hun natuurlijke gedrag, is mens- en dierenwaardig.”

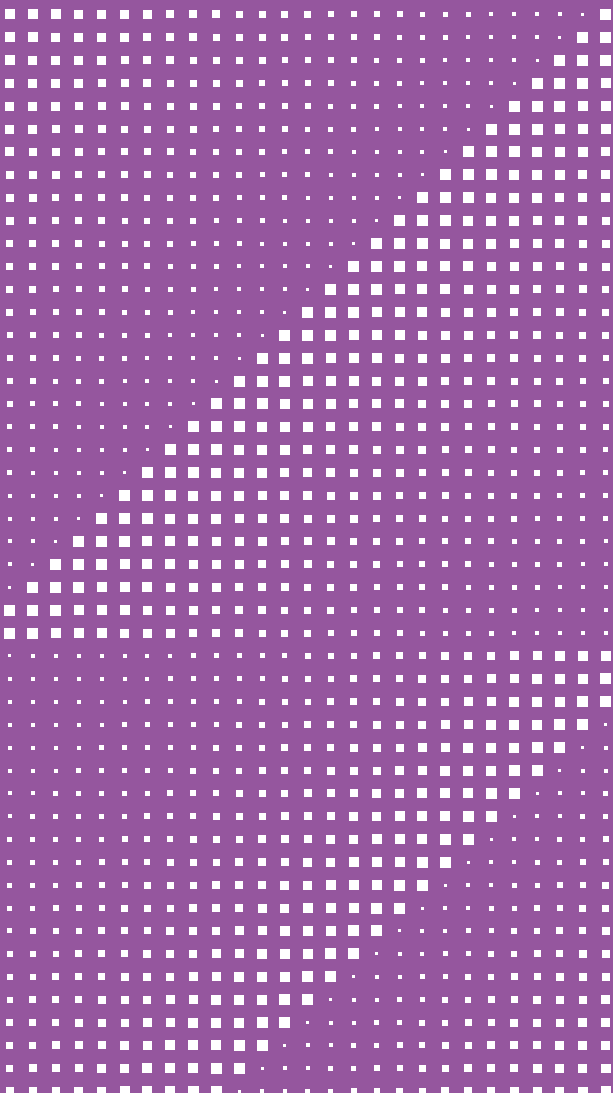
Anders dan de naam doet vermoeden, is **Bite Back** een dierenrechtenorganisatie die door middel van geweldloze actie opkomt voor de belangen en rechten van dieren. Met hun radicale campagnes als ‘Vis wijzer, vis niet’ en ‘Sluit de slachthuizen’ tracht de organisatie ons bewustzijn (en geweten) te spijsen met betrekking tot wat er op ons bord komt.

People for the Ethical Treatment of Animals, afgekort **PETA**, is een internationale dierenrechtenorganisatie met bekende boegbeelden zoals Paul McCartney, Pamela Anderson en P!nk.

Beste dierenartsen

De faculteit Diergeneeskunde aan de Universiteit Gent staat al vijf jaar op de eerste plaats van de Academic Ranking of World Universities, ook wel de ‘Shanghai-ranglijst’ genoemd.

Nergens ter wereld geniet je een betere opleiding voor dierenarts dan aan de Universiteit Gent.

Afstuderen met al 15 jaar ervaring.

Nova Academy: postacademische opleidingen voor jou

Je bent met je jaren ervaring onmisbaar in je vak.
Maar de wereld verandert snel, dus afgestudeerd ben
je nooit. Bij Nova Academy verruim je je kennis én blijf
je op de hoogte van alle innovaties in jouw vakgebied.
Bekijk nu het gezamenlijk aanbod van na- en bijscholingen
aangeboden door UAntwerpen, UGent en VUB op
nova-academy.be.

Nova Academy, bringing learning to your life

:Nova:Academy:

Kurt Van Eeghem

Kurt Van Eeghem is presentator, acteur en schrijver

Voor een hoger doel

© Isabelle Pateer

De Tweede Wereldoorlog was net afgelopen, Duitsland had verloren. De Führer was dood, het *Vaterland* lag in puin en het volk - of wat ervan overbleef - verbeet de pijn en de vernedering. Het had zich *rücksichtslos* achter zijn leider geschaard en ging een onzekere toekomst tegemoet.

In een klein dorpje aan de Elbe stond een jonge, charismatische jongeman op uit het moeras en presenteerde zich als hoop voor een nieuwe generatie. Paul Schäfer was zijn naam en met God als schild trachtte hij zijn perfide dromen te verwezenlijken. De nieuwe messias zette het evangelie naar zijn hand en verwierf het vertrouwen van tientallen families. Zij volgden hun goeroe en bouwden onder zijn begeesterende leiding aan een nieuwe geloofsgemeenschap. Dat Paul Schäfer hun kinderen verkrachtte, de vrouwen vernederde en alle geld incasseerde, deerde hen niet want het diende een hoger doel, de liefde voor God.

Achtervolgd door het Duitse gerecht, verliet Schäfer het land en slaagde hij erin om in Chili een nieuwe thuis te bouwen voor de paar honderd Duitse aanhangers die hem 'blindelings' waren gevolgd. Alles deden ze voor hun heiland, hun nieuwe Führer. Ze bouwden de Colonia Dignidad met Duitse onverzettelijkheid uit tot een goed functionerende machine die volledig op zichzelf kon bestaan. Ondertussen leidde Paul Schäfer de discipelen met vaste hand. 's Nachts nodigde hij de jongetjes uit op zijn kamer, overdag beval hij de ouders met één hand op de Bijbel en in de andere een karwats. Als een 'mini-Hitler' heerste hij over de kolonie. De Chileense dictator Pinochet ontving hem met alle eegards, ze begrepen elkaar in de gruwel. Jarenlang hield Schäfer zijn kleine rijk op orde en bleef hij zijn gang gaan: verkrachten, kleineren, tuchtigen.

Met stijgende verbazing en ontzetting volgde ik op Netflix de serie over de Colonia Dignidad. Een verhaal over het onvoorwaardelijke geloof van dat minivolk in een akelige man die de volgers steeds met vuur verdedigden, ook al kenden ze al zijn smeerlapperij. De ver-

dwazing waarmee Hitler miljoenen Duitsers voor zich had gewonnen, kon Schäfer meteen na de oorlog, in een saus van religie gedrenkt, opnieuw aan honderden Duitsers aanbieden. Met groot succes. Pas in 2006 eindigde het rijk van Schäfer en werd zijn goedlopende en zelfbedruipende kolonie ontmanteld. Hij verdween met enkele acolyten achter de tralies en stierf, vier jaar later, in zijn cel.

De serie laat de volgelingen aan het woord. Ondanks de gruwel en de aangerichte schade blijft een significant aantal onder hen de aanbieden goeroe verdedigen. Ze willen vergeten en vergeven, maar hun ogen twifelen nog steeds.

Nooit eerder kreeg ik de vraag over hoe dergelijke waanzin ontstaat, pertinenter gerveerd. Nooit eerder werd die waanzin zo gedocumenteerd opgeleefd. Dat tientallen Duitse overlevenden de verschrikkingen blijven toedekken, is schokkend en ontregelend. Schäfer, de afgevaardigde van God, bracht hen het licht in de duisternis en op een wolk van evangelie stuurde hij zijn volk de woestijn in, waar het hem tot in het absurde diende. De pedofiele sekteleider, aalglad en uiterst manipulatief, bevriend met Augusto Pinochet, de nietsontziende moordenaar-dictator, bleef het voorwerp van hun aanbidding. *Bis zum bitteren Ende*.

Nadat ik met stijgende verachting de serie heb uitgezeten, blijf ik het antwoord op de vraag schuldig. Ik kom nog steeds niet verder dan 'godsdienswaanzin verblindt' of 'de combinatie van brutaliteit en charisma is dodelijk effectief'. En misschien is het niet meer dan dat en gaat het inderdaad over een onvoorwaardelijk geloof van mensen in dogma's die begeesterend werden vertolkt door een dwingende stem. Charlie Chaplin heeft in zijn film *The Great Dictator* de soort op een wonderlijke manier te kakken gezet. Toch zal er morgen wel weer een moeder haar kind te slapen leggen bij een door God gedragen kloothommel die het fraai kan brengen. Kunnen we eindelijk stoppen met dat *Gott mit uns*?

Brussels Law School Consultancy

Brussels Law School Consultancy vzw werd in 2019 opgericht. Wat begon als een kleine vereniging met grote ambities, is vandaag uitgegroeid tot een welbekende studentenvereniging aan de Vrije Universiteit Brussel die gratis juridisch advies verleent.

Brussels Law School Consultancy

Het doel van Brussels Law School Consultancy, of BLSC, is eenvoudig: een team van rechtenstudenten vormen die hun kennis bundelen om mensen en bedrijven die het zich niet kunnen veroorloven om een advocaat te raadplegen, gratis te helpen. Ons advies is te allen tijde laagdrempelig en wordt toegankelijk aan onze klanten gecommuniceerd. Ons team bestaat inmiddels uit meer dan twintig leden.

Onze manier van werken wordt gekenmerkt door efficiëntie. Zodra we een juridische vraag ontvangen, wijst het Head of Legal die aan twee tot drie Legal Consultants toe. Nadat zij het dossier hebben behandeld, checkt het Head of Legal nog een keer of het advies aan onze vereisten voldoet: toegankelijk, begrijpelijk (ook voor iemand zonder enige kennis van het recht) en juridisch gezien correct. Als dat het geval is, wordt het advies aan de cliënt bezorgd. Er is dus steeds een dubbele controle door het Head of Legal, namelijk bij ontvangst van de juridische vraag en voor verzending van het finale advies.

BLSC heeft al met veel verschillende juridische kwesties te maken gehad, gaande van huurproblemen en bescherming van intellectuele eigendom tot bedrijfsstructurering en geannuleerde reizen. De teller staat momenteel op meer dan tweehonderd behandelde cases. Uiteraard hopen wij om nog meer mensen te helpen.

Naast het verlenen van juridisch advies organiseert BLSC tal van workshops die tot doel hebben de juridische en soft skills van de Legal Consultants verder te ontwikkelen, en dat in de aanloop naar hun professionele carrière. Die workshops worden georganiseerd in samenwerking met onze partners, namelijk gereputeerde advocatenkantoren en (juridische) bedrijven.

Het afgelopen jaar hebben we bovendien sterk ingezet op marketing en branding, teneinde onze bekendheid en zichtbaarheid te vergroten. Dat heeft al snel zijn vruchten afgeworpen op het vlak van rekrutering, aangezien een groot aantal studenten voor de functie van Legal Consultant heeft gesolliciteerd.

Ten slotte werken we er als Brusselse organisatie aan om het concept van BLSC naar meerdere steden in Vlaanderen over te brengen. Momenteel hebben we reeds één zustervereniging in Antwerpen, en bekijken we om er ook nog in andere studentensteden te vestigen.

Brussels Law School Consultancy vzw is een lidvereniging van deMens.nu. Indien je een juridische vraag hebt en hulp wenst bij het vinden van een oplossing, dan kan je mailen naar cases@blsc.be om ons te contacteren.

Meer informatie over BLSC vind je op: www.blscconsultancy.be

foto's © Brussels Law School Consultancy

Klimaatmars

Op 10 oktober 2021 kwamen er in Brussel zo'n 50.000 mensen op straat voor het klimaat, bedoeld als een collectief signaal in de aanloop naar de COP26, de klimaatconferentie in Glasgow begin november. Als lid van de Klimaatcoalitie was deMens.nu er ook bij.

Ellen Vandevijvere

De Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties erkent 'leven in een schone omgeving' als een fundamenteel mensenrecht. De wetenschap is er al jarenlang uit dat er dringend maatregelen nodig zijn om het tij ten aanzien van de klimaatopwarming te keren, maar de politiek volgt niet of veel te traag. We kunnen allemaal enorm veel betekenen door zelf een steentje bij te dragen aan een beter klimaat, maar daarnaast zijn er ook concrete veranderingen nodig via wetten en maatregelen.

Een rechtvaardige en gelijkwaardige transitie is wel degelijk mogelijk, en daarom is het belangrijk om druk te blijven uitoefenen daar waar mogelijk. En dat doet de Klimaatcoalitie, die meer dan tachtig organisaties rond het thema van klimaatrechtvaardigheid verenigt. Het was een bonte en vrolijke stoet van jong en oud die op zondag 10 oktober in hartje Brussel onder een warme zon op straat kwam. Maar de boodschap achter de optocht is natuurlijk ernstig: "Change the system, not the climate."

foto's © Ellen Vandevijvere

Vrijwilligers

van bij ons

Al sinds 1958 is Hujo een jeugdvereniging voor jongeren met een kritische en open geest. Hujo organiseert kwaliteitsvolle en inhoudelijk sterke activiteiten voor kinderen en jongeren van zes tot dertig jaar. Charlotte Spaas en Brian Van der Elst zijn vrijwilliger bij Hujo en zetten zich enthousiast in voor onder meer 't Vrije Brein, een lezingen- en discussiereeks.

Joke Goovaerts - foto's © Isabelle Pateer

Charlotte Spaas

Hoe ben jij als vrijwilliger bij Hujo terechtgekomen?

Via Facebook zag ik dat Hujo in het vrijzinnig centrum De Schakel in Mechelen een avond organiseerde met een lezing bij kaarslicht en een open en vrije discussie nadien. Het was een sessie van 't Vrije Brein en dat sprak me aan. Ik vind het wel leuk om mezelf af en toe te verrassen door ergens naartoe te gaan waar ik niemand ken. Het werd een fijne avond en de aanwezige mensen waren zeer open-minded, vriendelijk en warm. Een maand later ging ik opnieuw en toen vroeg iemand van Hujo of ik vrijwilliger wilde worden. Ik ben nogal slecht in nee zeggen en dus heb ik ja gezegd.

Wat zijn jouw taken als vrijwilliger?

Samen met Brian organiseer ik 't Vrije Brein. Wij zoeken jonge sprekers die over onderwerpen die niet al te vaak aan bod komen, een lezing kunnen geven. We geven hen een podium en zorgen ervoor dat alles klaarstaat wanneer de mensen komen luisteren en discussiëren. 't Vrije Brein is iets wat mij ligt en ik wil me daar graag in ontplooiën. Verder ben ik ook lid van de raad van bestuur.

Welke thema's interesseren jou?

Ik ben gefascineerd door de mens in het algemeen en het menselijk gedrag, maar evengoed door wetenschap en andere filosofische onderwerpen. Ik heb een brede interesse, ik probeer mij niet te beperken tot bepaalde onderwerpen.

Wat is jouw persoonlijke drijfveer als vrijwilliger?

Ik vind vrijwilligerswerk heel fijn. Je maakt deel uit van een groep mensen die gelijkgestemd is en je kan collectief ergens naartoe werken. Je ontwikkelt een idee, je werkt het uit en je ziet snel een resultaat. Je ontmoet nieuwe mensen en je laat je inspireren. Je wordt omringd met sociale steun en interactie. Ik wil ook iets goeds doen voor het mentale welzijn. Zeker na corona hebben we nood aan samenzijn, samen fijne dingen doen en buitenkomen.

Dat is waardevol en geeft mij zingeving. Vrijwilligerswerk is belangrijk in mijn leven. Ik werk als psychologe, maar heb er bewust voor gekozen om vier vijfde te werken. Soms wordt het combineren van mijn job en al dat vrijwilligerswerk wel een beetje veel. Maar dat ligt aan mij, omdat ik moeilijk iets kan weigeren.

Hoe zou jij mensen motiveren voor vrijwilligerswerk?

Wel, toen ik jouw vraag voor een interview ontving, dacht ik meteen: ik moet dat doen. Want erover vertellen, kan anderen motiveren. Vrijwilliger zijn voegt echt iets toe aan je leven. Het is net dat tikkeltje meer. Je doet iets voor andere mensen, voor kinderen, voor de natuur. Het geeft mij veel voldoening en het leert mij iets over mezelf en over de wereld.

Vrijwilliger worden bij Hujo?

Een engagement bij Hujo is zo vrij als het maar kan zijn. Je kiest zelf wat je wil doen en wanneer je het wil doen.

Ben je bijvoorbeeld een animator en wil je sessies begeleiden? Perfect mogelijk. Sluit je liever aan bij een werkgroep rond één bepaalde werking? Helemaal top. Ben je geen animator, maar bijvoorbeeld wel een kei in communicatie of een creatieve geest? Ook hier zijn veel opties mogelijk.

Meer informatie vind je op: www.hujo.be/wil-je-meer-hujo/#vrijwilligen

Wil je meer weten over Hujo in het algemeen en 't Vrije Brein in het bijzonder?
Surf naar: www.hujo.be en www.hujo.be/t-vrije-brein

Brian Van der Elst

Hoe ben jij als vrijwilliger bij Hujo beland?

Eind jaren '90, begin 2000 ging ik als zevenjarige mee met de Hujo-kampen. Dat deed ik tot mijn twaalf jaar. Later heb ik een animatorcursus gevolgd en toen ik twintig was, reisde ik samen met Hujo naar Kroatië. Dat was een fantastische ervaring. Ik ontmoette er vrijwilligers die mij suggereerden om ook vrijwilliger te worden. Ik stuurde een mailtje en de dag nadien telefoneerde de verantwoordelijke mij: "We zoeken nog iemand om vier dagen op een festival te staan, maar wel vanaf morgen." Met mijn ogen dicht ben ik erin gesprongen en het was een supertof weekend. Daarna ben ik in allerlei werkgroepjes beland en ondertussen ben ik al tien jaar vrijwilliger bij Hujo.

Wat zijn jouw taken als vrijwilliger?

Wat ik allemaal doe? Beter vragen wat ik niet doe. *(lacht)* Ik zit in het vormingsteam, ik geef cursussen. Op lentefeesten vind je me ook altijd. Ik ben het aanspreekpunt integriteit. Vroeger was ik tevens materiaalbeheerder, en deed ik kampen. Ik organiseer mee 't Vrije Brein. En ik zit in de raad van bestuur.

Wat doe je het liefst?

De lentefeesten, ook al heb ik zelf nooit een lentefeest gehad. Ik ben dan animator, maar vooral ook een vriend. Het lentefeest is een belangrijk moment voor de kinderen en de leerkrachten. Het moet er allemaal niet zo formeel aan toegaan. Het is echt een feest.

Wat is jouw persoonlijke drijfveer als vrijwilliger?

Ik wil iets betekenen voor de wereld, voor de maatschappij. In het jeugdwerk ontmoet je veel kinderen met een moeilijke thuissituatie. Als je hen even uit die situatie kan wegnemen en ze zeggen daarna: "Ik heb de week van mijn leven gehad", dat geeft mij zoveel energie. Je ziet die kinderen opgroeien, je maakt hun levensloop mee. Wanneer ze vijftien of zestien zijn, volgen ze een cursus, en vijf jaar later kunnen we samen een glas drinken. Je ziet ze groeien,

je kan ze ondersteunen. Ook al zijn ze nog zo jong, ze praten op mature wijze over tal van onderwerpen. Luisteren naar hun ideeën en vragen terugkaatsen, dat vind ik boeiend en fantastisch.

Hoe zou jij anderen motiveren voor vrijwilligerswerk?

Ik werk in een tuinbouwcentrum, bewust vier vijfde, omdat ik vrijwilligerswerk wil doen. Het vreet veel energie, maar het geeft ontzettend veel terug. Je ontsnapt aan de dagelijkse sleur en je betekent echt iets voor die kinderen en jongeren. Je ontmoet veel mensen, ook uit andere generaties, en zo blijf je op de hoogte van wat er allemaal leeft. Het heeft een belangrijke plek in mijn leven ingenomen, en ik heb mezelf kunnen ontwikkelen. Ik ga er honderd procent voor.

Een bank vooruit

Naam: Tash De Rycke
Aantal jaren voor de klas: 12
School: Middenschool Brugge Centrum
Jaren: 1ste graad

Leerkrachten niet-confessionele zedenleer over hun vak

Hoe behandel je het thema vegetarisme/veganisme in de lessen niet-confessionele zedenleer? En ervaar je dat de leerlingen daarvoor openstaan?

Duurzaamheid is een hot item in de lessen niet-confessionele zedenleer (ncz) en komt er in verschillende thema's aan bod. Onrechtstreeks leiden onderwerpen als de ecologische voetafdruk en de klimaatproblematiek tot het in vraag stellen van het huidige westerse voedingspatroon, met in het bijzonder het consumeren van vlees, vis en zuivelproducten.

Leerlingen gaan bijvoorbeeld aan de slag met de vraag: Hoe komt het dat we erin slagen om zestig miljard dieren te voeden, maar dat er nog steeds hongersnood in de wereld is? Het is belangrijk om leerlingen zelf een aantal zaken te laten vaststellen en mogelijke oplossingen voor de toekomst te laten bedenken. Elke positieve verandering, hoe klein ook, begint uiteindelijk bij jezelf en kan tot mooie resultaten leiden.

Ook de thema's dierenwelzijn en dierenrechten komen uitgebreid aan bod. Leerlingen werken dan in groepjes samen om opzoekingswerk te doen rond verschillende deelthema's zoals dierentuinen, circussen en dolfinaria, gezelschapsdieren in asielen, dieren in folklore en sport, dierproeven, dieren voor kleding, dieren voor consumptie. Vervolgens presenteren zij hun onderwerp en volgt er een klassikaal open leergesprek. Leerlingen gaan daarbij vaak voor zichzelf op zoek naar gezonde milieu- en diervriendelijke alternatieven. Dat is een ideaal moment om hen te laten kennismaken met organisaties zoals EVA, een vereniging voor vegetarische voeding, en De Zonnegloed, een opvangcentrum voor wilde dieren, of met acties zoals Dagen Zonder Vlees en Try Vegan.

Het is voor de leerlingen trouwens ook interessant om er sociale media bij te betrekken, om bepaalde dingen waarmee ze in contact komen een plaats te geven. Soms zien ze bijvoorbeeld filmpjes of foto's van dieren die mishandeld worden en weten ze niet hoe ze daarmee moeten omgaan.

In het tweede jaar worden de leerlingen ook uitgedaagd om de duurzaamste lunch te bereiden en daar een filmpje van te maken. Daarvoor verrichten ze eerst enige research en zo ontdekken ze dat hun vertrouwde ingrediënten moeten plaatsmaken voor duurzamere alternatieven. Dan brengen ze hun lunch mee naar school om die samen op te eten. Dat is altijd een gezellige milieu- en diervriendelijke aangelegenheid.

Breinpijn

Speel mee en maak kans op een prijs

Vul de sudoku en/of de Zweedse puzzel in en stuur je oplossing voor **31 januari 2022** naar info@deMens.nu (vermeld in het onderwerp: Oplossing Breinpijn) of met de post naar [deMens.nu](mailto:info@deMens.nu), Brand Whitlocklaan 87 bus 9 te 1200 Sint-Lambrechts-Woluwe.

Vermeld volgende gegevens: je volledige naam en adres, zodat wij je kunnen contacteren als je tot de winnaars behoort, en de oplossing, namelijk de gele lijn in de sudoku en/of het sleutelwoord van de Zweedse puzzel.

Uit de juiste inzendingen worden zes winnaars getrokken: drie voor de sudoku en drie voor de Zweedse puzzel. Ieder van hen krijgt het boek *Kraanvogel, vlieg. Afscheid van een kind* van Catherine Verguts (zie Van de bovenste plank, p. 52). In het volgende nummer publiceren we de oplossingen. De winnaars worden persoonlijk gecontacteerd.

Oplossingen vorig nummer

Gele lijn sudoku: 537.164.892

Sleutelwoord Zweedse puzzel: samenwerking

De winnaars ontvangen elk het boek *Democratie en educatie. Over burgerschap en maatschappelijke verandering* van Pieter Meurs.

© De Puzzelaar

			6	2		9		
		8			4	3		
6					9	4		
		6		4	2			7
8		2	3					
				8		6		5
						7		
					3	2	1	
2		4						6

uiting van kou		tergen	ampère (afk.)		olm	Engelsman		eruitzien	steunbalk		het doel verdedigen		waadvogel	lage rivierstand		edelgas
waterdier			muzieknoet		12	hondenras										
			knaal			graad							4			
brijachtig									bloot		rivier in Spanje					korte inhoud
niet tegen				octrooi							wiskundig getal			heden		
stuk grond				Chinese afstandsmaat		zijrivier van de Donau		achter			hint			kraan		7
een zekere								rijst drank			proef					verhoogde toon
			federatie						vrouwelijk dier					nummer		
10								rund						jongensnaam		
Verenigde Naties			binnen			kledingstuk					Oost-Europeaan		rugaandoening			
			vals			opera van Verdi				11			dapper			
Europees gebergte		kinder-speelgoed		medemens							kon. atheneum				senior (afk.)	
				rijstgerecht							passie					
					individualiteit			deel van de Bijbel	suf mens						jongensnaam	14
loofboom	grootvader				beschermeling		beursterm		vader					deel van een haven		
	juweel						zonnegod						9			
			Oud-Griekse stad								plus			gedorste halmen		woning-textiel
			oplage													
echtgenoot	houding					onstuimig		afstandsmaat	hoevel				overgeleverd volksverhaal			
	bordspel								voedingsmiddel							
			uitroep van schrik				maat-schappij			pratende vogel			boze geest			
			dito													
kring							roofdier									
bevestiging							reeds								vliegende schotel	griezelig
		samenloop														
		halt!								rivier in Italië		boom	bejaarde			
													schuif			
uitroep van verrassing				luide schreeuw				plas						teer		3
buiten zichzelf				landbouw-werktuig			windrichting (afk.)			Indonesisch kledingstuk						

© De Puzzelaar

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----

Kraanvogel, vlieg **Afscheid van een kind**

Catherine Verguts
Borgerhoff & Lambergits, 2021
ISBN 9789463934947

Rouwen gaat met horten en stoten, met steeds nieuwe golven, en ieder doet het op zijn manier. De ene wil erover praten, de andere hult zich in stilzwijgen. Catherine Verguts schreef een boek: *Kraanvogel, vlieg*

Leven met verlies gaat niet zoals een eenvoudige golf die rimpelt en uiteindelijk als een vlakke spiegel op zee eindigt. Een woord, een blik of een bepaalde uitdrukking kan meteen alle emoties weer terugkatapulteren en elk houvast opnieuw onderuithalen. Rouwen gaat met horten en stoten, met steeds nieuwe golven, en ieder doet het op zijn manier. De ene wil erover praten, de andere hult zich in stilzwijgen. Catherine Verguts schreef een boek.

Sander is een jongen met wie rekening moet worden gehouden. Hij heeft een vaste structuur nodig, vaste mensen om zich heen en een vaste manier om met hem te praten. Zowel zijn ouders als zijn twee zussen weten intussen hoe hij denkt en doet. Maar het blijft zoeken hoe dat lieve ventje zo van de kaart kan raken als de dingen niet lopen zoals hij ze in zijn hoofd heeft bedacht. Hoe hij moeilijk kan slapen en iedereen zich voor hem in bochten wringt om toch maar geen woede-uitbarstingen te zien ontstaan.

De verschillende momentopnamen van het gezinsleven tonen dat het leven nu eenmaal niet altijd rozengeur en maneschijn is, ondanks de overvloed aan liefde voor elkaar. De mooie ontroerende momenten bestaan ook, maar Sander heeft het steeds lastiger. Een plekje

in de geestelijke gezondheidszorg vinden, is in België jammer genoeg een moeizame klus en het hele familieleven lijkt rond de jongen te draaien. "Ik bedenk hoe Sanders gedrag als een zwart gat heel ons gezin lijkt op te slorpen", schrijft moeder Catherine Verguts.

En dan komt het moment dat Sander plotscheel gaat kijken. Het ligt vast aan de pillen, denkt Catherine. Maar ook na het stoppen van de medicatie, blijft hij dubbel zien. De oogarts vermoedt dat er meer aan de hand is en laat een reeks onderzoeken doen. Het verdicht is bikkelaar: Sander heeft een complexe hersentumor en zijn toestand ziet er niet goed uit. Zijn leven kan met bestraling minimaal verlengd worden, maar verdwijnen zal de tumor niet. Was het daarom dat hij het zo lastig had, de maanden voordien?

Vrienden en familieleden leven met hen mee. De berichtjes stromen binnen nadat het nieuws over Sander is bekendgemaakt. Toch voelt het wat wrang aan, zeker ten aanzien van de professionele hulpverlening. "Twee dagen geleden bood niemand hulp. Een lastig kind hadden we toen. Een ziek kind hebben we nu." Het is allemaal overweldigend. Sander die zijn schooljaar zou beginnen, maar weet dat er

geen volgende zal zijn. Sander die zijn negende verjaardag zal vieren, maar voor altijd negen zal blijven. In de fragmenten die volgen, knabbelt de tumor steeds meer weg van zijn lichamelijke en geestelijke functies. Het gezin probeert nog mooie momenten te creëren.

Die laatste momenten voor hij moet gaan, staan bol van de herinneringen en anekdotes, en zijn gevuld met alleen maar liefde voor dat knulletje met wie je ook als lezer gaat meevoelen.

Het is bijzonder lastig om het boek te lezen zonder tranen te voelen opwellen. Catherine Verguts schreef *Kraanvogel, vlieg* ongeveer een jaar na Sanders dood. Soms raakt ze haar bed niet uit, soms handelt ze op automatische piloot, maar lachen kan ze gelukkig nog steeds. In het begin van het boek is het wat zoeken naar houvast in de chronologie van de gebeurtenissen. Maar nadien bekeken is dat net ijssterk. Herinneringen komen ook vaak op die manier terug: als een onzichtbare waterpomp tussen vandaag en gisteren, de ene keer blijft het water rustig in de put kabbelen, de andere keer haalt de pomp zoveel water op dat je erin lijkt te verdrinken. Maar het water blijft. Mooi en aangrijpend boekje.

[ev]

Wanneer zien we u terug?

De laatste bed & breakfast

Michel Follet
Uitgeverij Vrijdag, 2021
ISBN 9789464340143

Michel Follet, bekend van radio en tv, schreef een boek over zijn ouders die in een rusthuis gaan wonen. Hij beschrijft hoe zijn moeder dementie krijgt en hoe zijn vader het leven in het tehuis ervaart. Follet heeft het over de goede en de mindere kanten van het leven in het rusthuis, maar vooral ook gaat hij *back down memory lane* en haalt hij herinneringen op aan gebeurtenissen uit zijn jeugd en aan zijn ouders in die dagen. Voor mensen die zelf ouders in een woonzorgcentrum hebben, zullen er veel punten van herkenning zijn.

Het boek is zeer toegankelijk en leest als een trein. Je wordt als het ware mee opgenomen in de warme, soms grappige, soms tragische gebeurtenissen en herinneringen. Het leven zoals het is. Follet beschrijft alles op zo'n heldere manier dat je het gevoel krijgt zijn ouders zelf te kennen, vooral dan zijn vader. Met zijn moeder is er helaas steeds minder interactie mogelijk, omdat ze alsmat verder in dementie wegglijdt. De auteur is eerlijk en hangt geen ideaalbeeld op, maar benoemt ook de pijnlijke en gênante situaties. Het is een zeer persoonlijk, liefdevol boek en uit alles spreekt de bedoeling van Michel Follet: een eerbetoon aan zijn ouders en hun leven brengen.

[ws]

Seks in de gevangenis

Michel Ackaert
Skribis, 2021
ISBN 9789463969628

Michel Ackaert heeft er als penitentiair beambte een loopbaan van meer dan twintig jaar in het gevangeniswezen opzitten, waarvan de laatste tien jaar op de afdeling 'bezoek zonder toezicht', ofte 'ongestoord bezoek'. In zijn boek *Seks in de gevangenis* geeft hij een inkijk in het gevangenisleven, in alle aspecten ervan. Hij doet dat aan de hand van grappige, soms prikkelende, maar nooit smeulige anekdotes, en bovenal van menselijke verhalen. Met inachtneming van de privacy van alle betrokkenen - gedetineerden, bezoekers, beambten, directie en alle andere medewerkers binnen de muren.

Via een boektitel die ongetwijfeld de aandacht trekt, en waar de auteur zich wel degelijk bewust van is, wil hij vooral een leefwereld onder de aandacht brengen die voor tal van mensen onbekend terrein is. Het boek gaat dan ook over veel meer dan de titel doet vermoeden. Impliciet is het een pleidooi voor menswaardige detentie. Het ongestoord bezoek is daar maar één aspect van, hoewel een niet onbelangrijk. De invoering ervan meer dan twintig jaar geleden was "een grote stap voorwaarts naar meer vermenselijking van het gevangeniswezen". En dat blijft Ackaerts drijfveer in alles wat hij doet: de mens.

[hv]

Geschiedenis voor herbeginners

Gesproken dagblad in virale tijden

Jonas Goossenaerts & Filip Vekemans
2020-2021
Online te beluisteren

Toen we in maart 2020 plots met z'n allen thuiszaten, startten Jonas Goossenaerts, leerkracht geschiedenis, en Filip Vekemans, leerkracht Nederlands, met de podcast *Geschiedenis voor herbeginners*. Intussen, bijna twee jaar later, bespraken ze verschillende thema's die we ons (soms) nog vaak uit de geschiedenislessen herinneren: de Russische keizers, de Franse Revolutie, de heksenvervolgelingen, de Koude Oorlog, de penis van Napoleon (hoewel scholen dat laatste onderwerp volgens ons vaak overslaan) ...

De duur van een aflevering varieert sterk, van twintig minuten tot bijna een uur. De humoristische en bevlogen manier waarop die voor veel mensen oninteressante materie tot leven wordt gewekt, maakt dat je graag luistert en dat de informatie blijft hangen. Wat dacht je bijvoorbeeld van: "De Slag bij Waterloo moest eigenlijk de Slag bij Eigenbrakel heten, maar dat kon Wellington niet uitspreken, en het was ook een lettergreep te veel voor ABBA." Kortom, de makers zorgen ervoor dat geschiedenis hip en hot wordt, en toegankelijk voor iedereen. De podcast zou verplicht moeten worden in de lessen geschiedenis, gegarandeerd dat jongeren de lessen dan leuk vinden.

[ws]

Reis naar 2071

De toekomst. Daarvoor doen we 't. De keuzes die je maakt, het geld dat je spaart (of uitgeeft), de dingen die je doet ... op een of andere manier staat het vaak in het teken van een beter leven ergens in de verre of nabije toekomst. Voor jou, voor de mensen rondom je én wie weet voor de planeet.

Maar, sta je er wel eens bij stil hoe die toekomst er dan volgens jou precies uitziet? Zelden, toch? Gek eigenlijk, voor iets waar je vandaag zoveel tijd in investeert. *Then again*, waarom proberen te voorspellen wat niet te voorspellen valt?

In 2021 blies deMens.nu vijftig kaarsjes uit. Al een halve eeuw lang springen we samen met onze lidverenigingen in de bres voor ... de mens.

Om die verjaardag te vieren, bedachten we de volgende vraag: Kunnen we beter al niet wat nadenken over hoe we ook de volgende vijftig jaar impactvol kunnen opkomen voor de rechten van mensen? Voor vrijheid? Voor de gelijkwaardigheid tussen alle mensen? Voor verbondenheid en solidariteit over alle mogelijke hokjes heen?

Lastige vragen. Vragen die we niet alleen kunnen beantwoorden. En dus riepen we de hulp in van toekomstwetenschappers. En van jou. Om samen vijftig jaar vooruit in de tijd te reizen. Naar het jaar 2071.

Daarom organiseerde deMens.nu in het najaar van 2021 verschillende toekomstsessies in Vlaanderen en Brussel, samen met het Kenniscentrum Open Time van de Erasmushogeschool Brussel.

Tijdens die open sessies werd nagedacht over verschillende toekomstscenario's. Want ja, precies omdat we de toekomst níét kunnen voorspellen, zijn er verschillende toekomst mogelijk. De kunst is gericht na te denken over welke toekomst meer of minder waarschijnlijk is, en waarom.

Het doel van al dat toekomstreizen in het hoofd en in interactie met anderen? Samen te weten komen waar we met de samenleving heen willen, en hoe we dat dan het best aanpakken.

En *last but not least*, op 5 februari 2022 is een groot slotevent gepland waar we alle toekomstbeelden uit heel Vlaanderen en Brussel voorstellen en analyseren. Het event vindt plaats in de Zebrastraat in Gent, onder voorbehoud van de geldende coronamaatregelen, wel te verstaan.

Meer informatie en updates: www.deMens.nu/reis-naar-2071

Meer activiteiten en nieuwsberichten op: www.deMens.nu

De inzichten

De inzichten op Eén is een reeks van diepgaande gesprekken met inspirerende gasten. Het programma werd samen met deMens.nu ontwikkeld als vrijzinnig humanistisch alternatief op de televisie naast de erediensten. Presentator van dienst is Nic Balthazar.

De eerstvolgende gast is de Nederlandse schrijver **Jan Terlouw**. Uitzending op zondag 26 december om 12.15 uur op Eén.

In het voorjaar van 2022 gaat de vijfde jaargang van start. De gasten blijven nog een verrassing, maar noteer alvast de uitzenddata's: zondag 6 maart, zondag 10 april en zondag 1 mei, telkens om 12.15 uur op Eén.

De vorige afleveringen van *De inzichten* zijn nog steeds online beschikbaar. Ze zijn integraal te bekijken op [VRT NU](https://www.vrt.be/vrt-nu) of te beluisteren als podcast.

Tot nu toe ontving Nic Balthazar volgende gasten om te filosoferen op zondagochtend: triatleet Marc Herremans, klimaatexpert Jill Peeters, actrice en juriste Lien Van de Kelder, politicoloog Jonathan Holslag, filosoof en wiskundige Jean Paul Van Bendegem, strafpleiter Christine Mussche, fertiliteitsexperte Petra De Sutter, oorlogsverslaggever Rudi Vranckx, humorist Geert Hoste, oncoloog Wim Distelmans, gynaecologe Marleen Temmerman en VUB-rector Caroline Pauwels.

Jan Terlouw

Nic Balthazar en Jan Terlouw

Marc Herremans en Nic Balthazar

Jill Peeters

Groeibos

Op zoek naar een waardevol cadeau voor het lentefeest, het feest van vrijzinnige jeugd of een andere vrijzinnige viering?

Laat een boompje planten in een van de Groeibossen, beheerd door Natuurpunt. Voor elke 8 euro wordt er 1 boom geplant. Voor elke 4 bomen schenken deMens.nu en de Instellingen Morele Dienstverlening 1 extra boom. Je kiest zelf hoeveel je doneert.

Met die actie wil de vrijzinnig humanistische gemeenschap een steentje bijdragen aan de strijd tegen de klimaatopwarming.

In het najaar van 2022 worden de bomen in een van de Groeibossen geplant. Je bent dan ook welkom om aan die plantacties deel te nemen.

Meer informatie op: www.lentefeest.be/groeibos

Beeldenstorm en de muze

Zin om je onder te dompelen in heerlijke muziek? Om te genieten van klassieke en eigentijdse muzikale parels? Om getalenteerde musici van eigen bodem te ontdekken?

Dat kan. Dankzij *Light Blue* van Edenwood Duo, *Awakening* van Trio Aries en *Paris, les années folles* van Duo Adentro, drie nieuwe cd's geproduceerd door Beeldenstorm.

Edenwood Duo: "Het is voor ons een van de essenties van de muziek: de luisteraar meenemen in een verhaal, weg van de dagelijkse beslommingen." Wat meer kan je zeggen?

Beeldenstorm is een sociaal-artistieke organisatie die een ruime waaier aan artistieke, kunsteducatieve en sociaaleconomische activiteiten voor alle leeftijden aanbiedt, en dat vanuit vrijzinnig humanistisch perspectief.

Geïnteresseerd in meer nieuws over de muzische activiteiten, creatieve ateliers en concerten van Beeldenstorm? Of in de sociaaleconomische en kunsteducatieve projecten? Kriebelt het om de cd's tot de jouwe te maken, of om ze geschenk te geven?

Meer informatie op: www.beeldenstorm.be

Berichten van Ben

© Shutterstock.com

Ben is een gedetineerde in de penitentiaire instelling van Oudenaarde. Om privacyredenen is Ben een schuilnaam

Met gemengde gevoelens

Tel ik mee en zo ja, hoe dan? Komt er een einde aan en wanneer dan? De grootste kwelling voor mij is dat er op de afdeling steeds wel één persoon is (en meestal meer dan één) die in niet-coronatijden (nu zijn alle uitgaansvergunningen en verloven tot nader order opgeschort) wekelijks een uitgaansvergunning en vervolgens ook verlof geniet. In een kleine 'leefgroep' valt dat op.

Na verloop van tijd, en dat verschilt van individu tot individu, gaat die persoon weg en wordt de lege cel door iemand anders opgevuld. Als je jaren op een afdeling vertoeft, zie je dus geleidelijk aan een komen en gaan van mensen. Zij hebben ook jaren op die eerste uitgaansvergunning (en/of dat verlof) gewacht en ze hebben er de mond van vol wanneer het eindelijk zover is. Het is niet gemakkelijk om telkens geconfronteerd te worden met datgene waarnaar je innig verlangt, maar wat je steeds wordt ontzegd.

Ach ja, soms moet een mens zichzelf tot de orde roepen en zijn situatie tot de kern herleiden. De kern is laakbaar gedrag dat tot opsluiting heeft geleid en wie zijn billen brandt ...

U zal onderhand ook wel begrepen hebben dat 'onzen Ben' niet voor fietsendiefstal of foutparkeren zit. De details dien ik u te besparen, maar laat het geweten zijn dat er thans nog menig land me maar wat graag door steniging, ophanging of dodelijke inspuiting het hoekje om zou helpen. Een dergelijk antwoord op voormalige halsmisdaden bieden we in onze contreien niet meer. Niet tot ieders genoegen, meen ik te mogen stellen.

Persoonlijk heb ik er gemengde gevoelens bij, wat u mogelijk verbaast. Hoewel ik voornamelijk positief en optimistisch in het leven sta en, wanneer ik de balans opmaak, best wel wat

zegeningen kan tellen, stel ik mij bijwijlen de vraag of het niet voor alle betrokken partijen eenvoudiger zou zijn om voor de korte pijn te gaan.

Gelukkig kijkt mijn cel uit op het oosten en wordt mijn vrolijkheid 's ochtends aangesterkt door de immer weerkerende zonsopgang. Steeds een variatie op een thema dat me blijft aangrijpen en me vooral in de lente en de zomer van enige vitaliteit voorziet.

Vroeger in het ouderlijke huis zag mijn kamer ook uit op het oosten en al was ik me er toen niet zo van bewust dat het me raakte, nu denk ik soms terug aan het 'ochtendchorus' van de mussen die zich in de klimop en de haag hadden gevestigd. Het krieken van de dag was het startschot voor hun bedrijvigheid en het ermee gepaard gaande gekwetter. In mijn tienerjaren verwenste ik hen vaak omdat ze me in mijn ritme stoorden. Nu weet ik dat mijn lange uitslapen onnatuurlijk was en mis ik hen, mis ik thuis in zijn geheel, hoewel die plek geen thuis meer is of nooit meer zal zijn.

Mijn domicilie staat op het adres van de gevangenis, hoe fout is dat? Onlangs (dat kan intussen meer dan een jaar geleden zijn, na lange tijd wordt het moeilijk om gebeurtenissen op een tijdlijn te plaatsen) kwam men mij zeggen dat mijn identiteitskaart was vervallen en of ik die even wilde vernieuwen. Waarom zou ik een geldige identiteitskaart nodig hebben? Om ze de komende jaren in een kluis op de griffie te laten vervallen zonder ze ooit nodig te hebben en ze vervolgens weer te vernieuwen? Dat lijkt me al even zinnig als de Vlaamse overheid die gedetineerden belastingen oplegt. Onzinnig maar waar, spijtig genoeg. Daarover volgende keer meer.

Tinneke Beeckman

Tinneke Beeckman is filosofe en schrijfster

Die stille ethiek

© Johan Jacobs

Ongeveer twintig minuten, meer heeft filmmaker Joachim Dejonghe niet nodig om een beklijvend drama in beeld te brengen. In zijn korte film *Everything Will Be Fine* komt een alleenstaande, werkende moeder - Joke Devynck - voor een dilemma te staan: redt ze haar eigen baan door een collega te verlinken, of weigert ze dat spel, met als gevolg dat ze straks niet meer voor haar familie kan zorgen?

De film doet denken aan Stéphane Brizés bekroonde *La loi du marché* uit 2015. Daarin speelt Vincent Lindon een oudere, lageropgeleide werknemer, Thierry, die na maanden werkloosheid opnieuw aan de slag kan. Hij wordt veiligheidsagent in een supermarkt. Maar spoedig moet hij gelijkaardige, hartverscheurende keuzes maken: zijn job veronderstelt dat hij kwetsbare collega's aangeeft.

Dejonghes film toont alleenstaande vrouwen, wier lot doorgaans amper wordt belicht. Ze werken overdag, nadien bestieren ze hun huishouden. En ze redden het wel, maar nipt. Die precariteit maakt hen kwetsbaar. Zeker voor de beslissingen van een gewiekst management dat de winsten van bedrijven wil opdrijven, zonder rekening te houden met de menselijke kost.

In die bedrijfslogica gelden alleen de cijfers. Wie presteert voldoende, wie moet weg? Cijfers lijken rationeel, en dus legitiem. Maar eigenlijk verbergen ze het geweld dat met keuzes gepaard gaat.

Precariteit beperkt ook de vrijheid. Een nieuwe baan vinden is niet voor iedereen vanzelfsprekend. Dus kunnen werknemers weinig beginnen tegen vernederende procedures, en moeten ze onderling

beslissen wie onvoldoende heeft gepresteerd. Het is een slinkse truc om de solidariteit tussen werknemers te ondergraven, om mensen tegen elkaar uit te spelen: ofwel doe je niet mee, maar dan zet je je baan op de helling; ofwel doe je wel mee, en maak je kans om de selectie te overleven, ten koste van je zelfbeeld, je waardigheid, je eigen elementaire normen. Dan isoleren schuld en schaamte je van de anderen, en van wie je zou willen zijn.

De film toont een strategie die alleen voor het management voordelen heeft: dat behoudt schone handen en ontloopt de eigen verantwoordelijkheid. Nochtans krijgen mensen in hogere functies een betere verloning, precies omdat ze meer verantwoordelijkheid zouden dragen.

Tot slot illustreert de film hoe morele keuzes alledaagse kwesties zijn. Die keuzes vereisen geen ingewikkelde theorieën of rationele argumenten. George Orwell had een prachtige uitdrukking voor de alledaagse moraal die de solidariteit tussen werkende mensen uitdrukt: *common decency*. Common decency is de stille ethiek van Winstons moeder, de protagonist in de roman *1984*. Die zachte, welwillende, genereuze vrouw probeert haar gezin te beschermen, zonder haar eigen morele intuïties overboord te gooien. Ze geeft haar gevoel van menselijkheid niet op en laat zich niet afleiden. Ze maakt zichzelf ook niets wijs, al zeker niet 'dat iedereen hetzelfde zou doen' om een moreel laakbare optie te legitimeren. Winstons moeder is een onopvallende, schijnbaar onbeduidende vrouw. Maar ze houdt een hele wereld recht. En als met haar die common decency verdwijnt, verliest een samenleving de menselijkheid die het leven draaglijk maakt.

Van dieren en mensen

illustratie © Flore Deman

WIJ ZIJN ER VOOR JOU!

In een huisvandeMens kan je terecht voor: informatie (o.a. waardig levenseinde) - gesprekken - vrijzinnig humanistische plechtigheden - gemeenschapsvormende activiteiten - vrijwilligerswerk

Provincie Antwerpen

Jan Van Rijswijcklaan 96
2018 Antwerpen
03 259 10 80
antwerpen@deMens.nu

Lantaarnpad 20
2200 Herentals
014 85 92 90
herentals@deMens.nu

Begijnhofstraat 4
2500 Lier
03 488 03 33
lier@deMens.nu

Hendrik Consciencestraat 9
2800 Mechelen
015 45 02 25
mechelen@deMens.nu

Laar 2 bus 3a
2400 Mol
014 31 34 24
mol@deMens.nu

Begijnenstraat 53
2300 Turnhout
014 42 75 31
turnhout@deMens.nu

Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Saintelettesquare 17
1000 Brussel
02 242 36 02
brussel@deMens.nu

Campus Etterbeek VUB
Pleinlaan 2
Blok 3, unitkamers 253-256
1050 Brussel

Provincie Limburg

Klokkestraat 4 bus 1
3740 Bilzen
089 30 95 60
bilzen@deMens.nu

Opitterstraat 20
3960 Bree
089 73 05 00
bree@deMens.nu

Grotestraat 10
3600 Genk
089 51 80 40
genk@deMens.nu

Albrecht Rodenbachstraat 18
3500 Hasselt
011 21 06 54
hasselt@deMens.nu

Koningstraat 49
3970 Leopoldsburg
011 51 62 00
leopoldsburg@deMens.nu

Hertog Jan Plein 24
3920 Lommel
011 34 05 40
lommel@deMens.nu

Rijksweg 380
3630 Maasmechelen
089 77 74 21
maasmechelen@deMens.nu

Kazernestraat 10 bus 1
3800 Sint-Truiden
011 88 41 17
sinttruiden@deMens.nu

Vlasmarkt 11
3700 Tongeren
012 45 91 30
tongeren@deMens.nu

Provincie Oost-Vlaanderen

Koolstraat 80-82
9300 Aalst
053 77 54 44
aalst@deMens.nu

Boelare 131
9900 Eeklo
09 218 73 50
eeklo@deMens.nu

Kantienberg 9D
9000 Gent
09 233 52 26
gent@deMens.nu

Zuidstraat 13
9600 Ronse
055 21 49 69
ronse@deMens.nu

Stationsplein 22
9100 Sint-Niklaas
03 777 20 87
sintniklaas@deMens.nu

Hoogstraat 42
9620 Zottegem
09 326 85 70
zottegem@deMens.nu

Provincie Vlaams-Brabant

Molenborre 28 bus 2
1500 Halle
02 383 10 50
halle@deMens.nu

Tiensevest 40
3000 Leuven
016 23 56 35
leuven@deMens.nu

Beauduinstraat 91 bus 1
3300 Tienen
016 81 86 70
tienens@deMens.nu

Frans Geldersstraat 23
1800 Vilvoorde
02 253 78 54
vilvoorde@deMens.nu

Provincie West-Vlaanderen

Hauwerstraat 3C
8000 Brugge
050 33 59 75
brugge@deMens.nu

Esenweg 30
8600 Diksmuide
051 55 01 60
diksmuide@deMens.nu

Korte Torhoutstraat 4
8900 Ieper
057 23 06 30
ieper@deMens.nu

Overleiestraat 15A
8500 Kortrijk
056 25 27 51
kortrijk@deMens.nu

Godshuislaan 94
8800 Roeselare
051 26 28 20
roeselare@deMens.nu

**De huizenvandeMens
zijn een initiatief van
deMens.nu**

Meer info op
www.deMens.nu

